

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ ОМУЗГОРИИ ТОҶИКИСТОН
БА НОМИ САДРИДДИН АЙНӢ**

Ба ҳуқуқи дастнавис

ГДУ: 809.155.0

ТКБ: 81.2 (2 тоҷик)

М - 84

МУМИНОВА САФАРБЕГИМ БАҲРИЕВНА

**ЛЕКСИКАИ ЛАҲҶАИ ТОҶИКЗАБОНИ
ВОДИИ ВАҲОН**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ, аз рӯйи
ихтисоси 10.02.01. - Забони тоҷикӣ.

Душанбе – 2023

Диссертатсия дар кафедраи назария ва амалияи забоншиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни омода гардидааст.

Роҳбари илмӣ: **Исмоилов Шамсулло** – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони тоҷикии Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Муқарризони расмӣ: **Сайфиддин Назарзода** – доктори илми филология, узви вобастаи АМИТ, профессор, мудири шуъбаи фарҳангшиносӣ ва истилоҳоти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Қурбонмамадов Сомон Хушқадамович – номзади илми филология, дотсенти кафедраи забонҳо, муовини ректор оид ба тарбия ва фарҳанги Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон

Муассисаи пешбар: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳимояи диссертатсия 02 октябри соли 2023 соати 13⁰⁰ дар ҷаласаи шурои диссертатсионии 6D. КОА-068-и назди Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни (Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734003, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121) баргузор мегардад.

Бо муҳтавои диссертатсия ва автореферати он дар китобхона ва сомонаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни www.tgpu.tj шинос шудан мумкин аст.

Автореферат рӯзи “_____” _____ соли 2023
фиристода шуд.

Котиби илмӣ
шурои диссертатсионӣ, номзади
илмҳои филологӣ, дотсент

Каримова Д. Н.

МУҚАДДИМА

Мубрамни мавзуи таҳқиқ. Лаҳчаҳои тоҷикӣ таърихи зиндаи халқи тоҷик маҳсуб меёбанд. Дар лаҳчаҳои тоҷикӣ тамоми таҳаввулотӣ ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангию маишӣ мардум инъикос меёбанд. Аз ин лиҳоз, дар онҳо роҷеъ ба ҳама самту паҳлуҳои зиндагӣ ва маишати одамон калимаву ибораҳои ба қор мераванд, ки талаботи соҳибони худро дар ҷодаи муошират дар давоми садсолаҳои зиёд таъмин менамоянд.

Зарурати омӯзиш ва таҳқиқи лаҳчаҳои дар суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бахшида ба Рӯзи забон чунин барҳақ таъкид гардидааст: «Лаҳчаҳои яке аз муҳимтарин манбаҳои тақмили забон буда, адибони гузашта ва муосирони мо бо истифода аз захираҳои ин ганҷина луғату истилоҳоти фаровонро ба забони меъёр ворид карданд. Аз ин рӯ, забоншиносон ва лаҳчашиносон бояд ин сарвати бебаҳоро мавриди омӯзишу баррасии ҷиддӣ қарор диҳанд ва забони адабиро аз дурдонаҳои он тақмил диҳанд ва ғайр қардонанд»¹. Ҳамин дастури Президент водор сохт, ки луғати ҳар як лаҳчаи забони тоҷикӣ, аз ҷумла, луғати лаҳчаи тоҷикзабонии водии Ваҳон низ дар алоҳидагӣ мавриди баррасӣ қарор гирад.

Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ яке аз шоҳаҳои бузурги гуфтори омиёнаи тоҷикӣ ба шумор меравад, ки ҷандин лаҳчаву гӯйишҳои маҳаллиро фаро гирифтааст, ки ҳар кадоме дорои вежагиҳои сохторию қорбурдии худ буда, дар муҳити ҳоси таърихӣ, табиӣ ва этнографӣ ташаккул ёфтаанд. Дар миёни ин гӯйишҳои аз лиҳози илмӣ, хусусан, он лаҳчаҳои қобили таваҷҷуҳ мебошанд, ки аз дигар лаҳчаҳои забони тоҷикӣ инзиво гирифта, дар муҳити забонҳои ғайритоҷикӣ ба қор мераванд ва аз ин рӯ, дар миёни лаҳчаҳои ҳамгурӯҳ бо бисёр хусусиятҳои ҳоси диалектологии худ тафовут пайдо кардаанд. Дар радифи чунин лаҳчаҳои метавон аз гӯйишҳои бадахшонии шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ ёдовар шуд, ки дар минтақаҳои ҷануби шарқии Бадахшон ривоч дошта, ҳамзамон вобаста ба муҳити лингвистии худ аз ҳамдигар то ҳадде тафовут доранд. Яке аз чунин гӯйишҳои гӯйиши тоҷикии водии Ваҳони Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

---

¹ <http://www.president.tj/node/3075>. Суҳанронӣ ба муносибати Рӯзи забон. 22.07.2008 13:00, шаҳри Душанбе.

Лаҳҷаи ваҳони забони тоҷикӣ ва дигар лаҳҷаҳои ҳамгурӯҳи он, ки дар қисмати ҷанубии Тоҷикистон бо номи «Лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» паҳн гаштаанд, бозгӯӣ вазъи таърихӣ бархӯрди забону лаҳҷаҳои қадимаи бохтариву сақоӣ бо гӯйишҳои форсӣ дар сарзамини Мовароуннаҳр мебошанд. Воқеан, ин забону лаҳҷаҳо, ки дар давраҳои муайяни таърихӣ пайваста дар роҳи рушд қарор доштанд, дар омезиш бо гуфтори форсӣ ташаккулу таҳаввули лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикиро таъмин намуданд.

Лаҳҷаҳои ҷанубӣ асосан дар мавзӯҳои кӯҳдоман, миёни талу теппаҳо, қад-қад соҳилҳо доман густурда, имрӯз аз софтарин лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ шинохта шудаанд. Сабаб дар он аст, ки муҳити кӯҳистон бо ҳама мушкилоте, ки дорад, онҳоро аз ихтилот бо забонҳои ғайр ҳифз намуд. Инро устод С. Айнӣ дақиқ ба мушоҳида гирифта, менависад, ки «Забони кӯҳистони тоҷик забони форсии сода, аз тақаллуфоти арабӣ холӣ, бо луғатҳои арабии ношунуда халт наёфта ва ба сарфу наҳви форсӣ мувофиқ аст»¹.

Дарачаи омӯзиши мавзӯи таҳқиқ. Ба таърифи расидани таҳқиқоти ҷамъбасти баҳшида ба фонетикаву лексика ва морфологияву синтаксиси шеваи ҷанубӣ (1979–1984), аз як тараф, комёбии забоншиносии тоҷик бошад, аз тарафи дигар, яқбора рӯйи қор омадани боби «Лексика»-и «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» (1980) қори очилан анҷомгирифта менамояд. Чунки як воситаи муҳим ва муқобилгузор дар шинохти ҳар яке аз лаҳҷаҳои дохили шева лексикаи онҳо маҳсуб меёбад. Аз ин рӯ, хусусиятҳои луғати ҳар яке онҳоро ба инобат нагирифта, ҳулосаи пешакӣ баровардан натиҷаи дилхоҳ намедихад.

А. З. Розенфелд, барҳақ, аввалин муҳаққиқи лаҳҷаҳои тоҷикии Бадахшон мебошад. Ӯ доир ба хусусиятҳои фонетикӣ, морфологӣ, калимасозӣ ва лексикӣ ин гӯйишҳо рисолаи пурарзише иншо намуда, дар он намунаи матнҳоро аз нутқи тоҷикони Горон – соқинони деҳоти Андароб, Бағуш, Гармчашма, Қозидех, Кӯҳи Лал, Сист, Шамбеде (х); лаҳҷаи тоҷикзабонони Ишқошим - деҳоти Мулвоҷ, Нуд, Яхшвол; лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Ваҳон - нутқи аҳолии деҳоти Даршай, Нижгар, Удит, Чилтоқ,

---

¹ Айнӣ С. Куллийет. Чилди 9. – Душанбе, 1969. – с. 200.

Ямг; лаҳҷаи тоҷикӣ-мунҷонӣ, ки ба гуфтори аҳолии деҳоти Сорҷ, Андарстоз (як бахши Хоруғ) тааллуқ дорад, ҷой додааст¹.

Омӯзиши лаҳҷаҳои тоҷикии Бадахшон зимни маводи фолклор бори нахуст аз ҷониби профессор А. Н. Болдирев сурат гирифт. Ӯ дар асараш «Бадахшанский фолклор» (1948) роҷеъ ба як қатор хусусиятҳои фонетикӣ морфологӣ лаҳҷаи Ғорон маълумот дода, ҳудуди интишори онро дар соҳилҳои чапу рости дарёи Панҷ муқаррар кардааст².

Муҳаққиқи гӯиши тоҷикзабони Ғорон Ю. И. Богорад маҳсуб меёбад. Натиҷаи мушоҳидаву ҳулосаҳои худро ӯ дар мақолаи «Горонский говор таджикского языка» (1963) ҷамъбаст намуда, оид ба хусусиятҳои овозию грамматикӣ лаҳҷаи мазкур далелҳои фаровон фароҳам овардааст³.

Аз муҳаққиқони аврупоӣ ба омӯзиши лаҳҷаҳои тоҷикзабони Бадахшон (Бадахшони Афғонистон) бори нахуст муҳаққиқи англис Л. Р. Лоример даст задааст⁴.

Тобистони соли 1914 ба омӯзиши забон ва этнографияи қавмҳои форсизабони Мурғобу Бартанг ва як қисми водии дарёи Панҷ (то Рӯшон) И. И. Зарубин ва эроншиносии фаронсаӣ Р. Готио машғул шудаанд⁵. И. И. Зарубин соли 1915 аз нав ба Бадахшон омада, муддати якуним сол дар минтақаҳои интишори забонҳои ваҳонӣ, язғуломӣ, ишкошимӣ ва шугғонӣ рӯшонӣ ва лаҳҷаҳои шугғонӣ, бартангӣ, рӯшонӣ, орошорӣ таҳқиқот гузаронида, маводи зиёди фолклорӣ, лингвистӣ ва этнографӣ ҷамъ овардааст⁶. Дар замони шӯравӣ низ И. И. Зарубин фаъолияти худро дар бобати ҷамъоварӣ ва наشري матнҳои забони ваҳонӣ, язғуломӣ, ишкошимӣ, мунҷонӣ, шугғонӣ идома дод. Ӯ доир ба забони қадимаи ванҷӣ маълумот дода, аз нутқи ду мӯйсафеди қалонсин соли 1915 34

---

¹ Розенфельд А.З. Бадахшанские говоры таджикского языка (Юго-восточный Таджикистан). – Л.: ЛГУ, 1971. – 192 с.

² Болдырев А.Н. Бадахшанский фольклор. М.: Л., 1948. – стр. 7-11.

³ Богорад Ю. И. Горонский говор таджикского языка. АКД. – Л., 1963. – стр. - 44-67.

⁴ Лоримар Л. Р. The Phonology of the Bakhtiari Badakhshani and Madaglasti Dialects of modern Persian with vocabularies. – London 1922. – 205 с.

⁵ Расторгуева В.С. Очерки по таджикской диалектологии /В. С. Расторгуева Вып.5. – М., 1963. – 280 с.

⁶ Расторгуева В.С. Очерки по таджикской диалектологии /В. С. Расторгуева Вып.5. – М., 1963. – с .6.

калимаи мансуб ба ин забонро навишта гирифтааст. Вай маводи аз нутқи аҳолии водии Вершиг чамъовардаашро дар шакли пажуҳиши алохида ¹ ба таъб расонидааст, ки ин лаҳча на ба забонҳои эронӣ, балки ба забонҳои мардуми Ҳиндукуш рабт мегирад.

И. И. Зарубинро дар ҳақиқат, бунёдгузори таҳқиқи лаҳчаҳои тоҷикии Бадахшон ва забонҳои помирӣ шуморидан мумкин аст. Корҳои таҳқиқотии $\bar{y}^2$ ва амсоли инҳо ин даъвиго тасдиқ мекунад.

Дар бобати омӯхтани забон, лаҳча ва урфу одати мардуми Бадахшон саҳми шарқшиноси маъруф М. С. Андреевро қайд кардан зарур аст. $\bar{y}$ соли 1904 ба водии Хуф сафар карда, натиҷаи мушоҳидаву қайдҳои худро мухтасаран соли 1911 дар китоби «Материалы по этнографии иранских народов Средней Азии (Ишкашим и Вахан)» ва васеътар соли 1930 дар асари худ «Таблица глаголов язгулямского языка» чоп кардааст.

Дар масъалаи чамъоварӣ ва наشري маводи лаҳчавӣ аз забони ваҳонӣ хизмати С. И. Климчитский низ кам нест ³. И. М. Оранский дар бораи муносибати дохилии забонҳои помирӣ таваккуф намуда, навиштааст, ки «Тафовут дар байни забонҳои язғулумӣ, ваҳонӣ, ишкошимӣ ва забонҳои гурӯҳи шугнонию рӯшонӣ ба ҳаддест, ки ваҳонӣ гуфтори ишкошимиро, ишкошимӣ нутқи шугнониро намефаҳмад. Воситаи алоқои байнизабонӣ дар миёни мардуми Помир забони тоҷикӣ ба ҳисоб меравад» ⁴.

И. М. Оранский таҳқиқи пурраи ҳар як забони ин минтақа ва лаҳчаҳои онро муҳим меҳисобад, зеро «Аз нигоҳи таърихӣ худуди интишори забонҳои помирӣ тадричан коҳиш ёфта истодааст. Масалан, аҳолии водии дарёи Ванч, ки як замон бо яке аз забонҳои помирӣ ҳарф мезаданд, акнун ба забони тоҷикӣ гузаштаанд ва мисли ҳамин лаҳҷаи помирии сарғулумӣ (ё сарағламӣ), ки дар шарқтари Файзобод (Бадахшони Афғонистон) интишор дошт, низ

---

¹ Зарубин И. И. Вершикское наречие канджутского языка. Очерк по диалектографии Гиндукуша. – ЗКВ, т. II, вып. 2. Л. 1927. – 90 стр.

² Зарубин И. И. Орошорские тексты и словарь. Памирская экспедиция 1928 г. – Труды экспедиции, Выпуск. VI, Лингвистика. – М.; Л., 1929.
Зарубина И. И. Бартагские и рушанские тексты и словарь. – М.; Л., 1937. – 346 стр.

³ Климчитский С. И. Ваханские тексты /С. И. Климчитский. Тр. ТБАН СССР, Т. III. Лингвистика. – М. – Л., 1936. с. 48 – 97.

⁴ Оранский И. М. Введение в иранскую филологию. – М., 1963. – стр. 160.

пурра аз истеъмол баромадааст. Забони кухнаи ванҷӣ ба гурӯҳи забонҳои язғуломӣ, шугнонию рӯшонӣ мансуб буда, лаҳҷаи сарғуломӣ бошад, ба забони пашту ва хусусан ба ғӯйиши мунҷонӣ қаробат дорад»¹.

Аз ин ҷо бармеояд, ки дар таҳаввули лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон таъсири забонҳои помирӣ ва лаҳҷаҳои ҳамсоя ниҳоят калон аст.

Ба ҷоп расидани китоби Т. Мақсудов [1977], рисолаҳои Ш. Исмоилов [1982; 2018], Б. Лашкарбеков [1984], А. Мирбобоев [1991], Ғ. Ҷӯраев [1992], С. Хоркашев [1996; 2015], М. Қаҳҳоров [1998], Б. А. Осимова [2000], А. А. Ҳасанов [2003], С. Матробов [2005], Д. Қодиров [2007], Н. Гадоев [2009], З. Замонов [2009], Р. Сангинова [2012], Г. Абдуллоева [2013], Х. Кабилов [1995], Ҷ. Саидов [2017], М. Каримова [2018], И. Сулаймонов [2019], С. Юсупова [2019], Ш. Ғуломалиев [2020] гувоҳи онанд, ки дар Тоҷикистон пойгоҳи устувори таҳқиқи ғӯйишу лаҳҷаҳои гуногуни забони тоҷикӣ фароҳам омадааст.

Сарфи назар аз мавҷудияти осори таҳқиқотӣ доир ба шеваҳои ҷанубӣ, баҳусус, лаҳҷаҳои бадахшонӣ он, дар пажӯхиши хусусиятҳои сохторӣ ва қорбурдии онҳо ҳанӯз ҳам сафҳаҳои зиёде накушуда боқӣ мемонанд. Дар шумори масоили муҳимми шевашиносии муосири тоҷик метавон дар бораи гуфтори тоҷикии деҳоти водии Вахон сухан ронд, ки комилан дар ихтоси забони ваҳонӣ қарор гирифта, вобаста ба муҳити лингвистӣ дорои вижагӣҳое гардидааст, ки дар дигар ғӯйишҳои бадахшонӣ ва соири лаҳҷаҳои ҳамгурӯҳ ба назар намерасанд. Аз ин рӯ, таҳқиқи монографии хусусияти савтӣ, луғавӣ ва дастурии ин ғӯйиш ба бисёр масъалаҳои ташаккул ва таҳаввули лаҳҷаҳои маҳаллии тоҷикӣ равшанӣ мебахшад. Муҳаққиқи намоёни лаҳҷаҳои бадахшонӣ профессор А. З. Розенфелд замоне барҳақ таъкид намуда буд: «То қарибҳои ба омӯзиши забони тоҷикони Бадахшон, мутаассифона, муҳаққиқон хеле кам тавачҷух зоҳир қардаанд. Аммо профессор И. И. Зарубин зимни қироати лексияҳои дар факултети шарқшиносии Донишгоҳи давлатии Ленинград ҳамеша диққати донишҷӯёнро ба забони тоҷикии дар Бадахшон паҳншуда ҷалб мекард»².

---

¹ Оранский И.М. Введение в иранскую филологию. – М., 1963. – стр. 160.

² Розенфельд А. З. Личный фонд проф. И. И. Зарубина//Страны и народы Востока. Вып.16. Памир. – М.: Наука, 1975. – с. 296 – 297.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ.

Мавзуи таҳқиқ мутобиқи нақшаи илмии кафедраи назария ва амалияи забоншиносии ДДОТ ба номи Садриддин Айни интиҳоб шудааст. Дар баробари ин, масъалаи пажухиши лаҳҷаҳои маҳаллӣ, дарёфти калимаҳои аслии забон, ки дар муҳити гӯйишҳо маҳфуз мондаанд ва хусусан, истилоҳоти касбӣ дар “Барномаи рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020-2030 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” таъкид гардидааст. Ҳамчунин, омӯзиши лаҳҷаҳо бо мақсади рушду такмили таркиби луғавии забони адабии ҳозираи тоҷик дар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи “Забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ пешбинӣ шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Мақсади таҳқиқ. Ҳадафи асосии таҳқиқот тасвири синхронии лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Ваҳон мебошад, ки миёни лаҳҷаҳои тоҷикии Бадахшони Тоҷикистон ва Бадахшони Афғонистон доман паҳн карда, хусусияти гузарандагӣ касб кардааст, дар муқоиса ба лаҳҷаҳои ҳамгурӯҳи он (ишқошимӣ, ғоронӣ ва мунҷонӣ) як гӯйиши ҳоси тоҷикӣ ба ҳисоб меравад. Инчунин нишон додани умумияти лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Ваҳон бо забони адабии ҳозираи тоҷик ва ба қайд гирифтани аломатҳои ҳоси лексикаи лаҳҷаи мазкур дар қиёс бо забони адабӣ ва дигар лаҳҷаҳои ҳамсоя низ аз аҳдофи диссертатсия мебошанд.

Вазифаҳои таҳқиқ. Вобаста ба ин вазифаҳои таҳқиқотро ба таври зерин арзёбӣ намудан мумкин аст:

– гирдоварӣ қардан ва ба низом даровардани маводи лаҳҷаи тоҷикии водии Ваҳон чун як лаҳҷаи муस्ताқил миёни дигар лаҳҷаҳои шеваи ҷанубӣ;

– гурӯҳбандӣ ва баррасӣ намудани хусусиятҳои таркиби луғавии лаҳҷаи мазкур;

– нишон додани хусусиятҳои талаффузӣ ва семантикии вожаҳои умумитоҷикӣ дар лаҳҷаи мазкур;

– дақиқ намудани навъҳои диалектизмҳои лексикӣ аз нигоҳи ҳудуди интишор: диалектизмҳои пурра ва нопурра, муҳолиф ва ғайримуҳолиф;

– ба қайд гирифтани манбаъҳои асосии ташаккул ва таҳаввули маъноии диалектизмҳо;

– муайян намудани муносибати лексикаи ин лаҳҷа бо лаҳҷаҳои дигари шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ;

– муайян намудани ҷойгоҳи лаҳҷаи тоҷикии водии Вахон дар низоми умумии диалектологии забони тоҷикӣ;

– ҷудо намудани унсурҳои иқтибосӣ ва таҳлили семантикӣ-тематикии онҳо;

– ба доираи таҳқиқ даровардани нақши воситаҳои калимасоз дар ташаккули унсурҳои лаҳҷавӣ;

– муайян сохтани нақши лаҳҷаҳои тоҷикии водии Вахон дар нигоҳдории калимаҳо ва таъбирҳои нодири забони адабии форсии дарӣ (осори классикӣ);

– таҳлили лексикологӣ ва грамматикӣ гурӯҳҳои луғавӣ-семантикии вожагон ва нишон додани хусусиятҳои диалектологӣ онҳо;

– муайян намудани нақши сермаъноӣ, синонимия (муродифшавӣ), антонимия (мутақодшавӣ) ва омонимия (ҳамгуншавӣ) дар инкишофи низоми услубии лаҳҷа;

Объекти таҳқиқ. Объекти таҳқиқи кори диссертатсионӣ гуфтори мардуми деҳоти тоҷикзабони водии Вахони ВМКБ, Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор гирифтааст, ки то ҳол аз назари муҳаққиқони шевашинос дур мондааст.

Предмети таҳқиқ. Мавзуи кор таҳқиқ ва таҳлили лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон мебошад.

Асосҳои назариявии таҳқиқ. Асоси назариявии таҳқиқоти моро осори илмӣ олимони намӯёни ватанию хоричӣ, аз ҷумла Ф.П.Филин, И.М. Оранский, А.А.Брагина, Ф.П.Сороколетов, И.А.Оссоветский, О.И.Блинова, А.В.Калинин, Н.М.Шанский, Р.Л.Неменова, В.С.Расторгуева, Ю.И.Богород, Р.Ғаффоров, Ғ.Ҷӯраев, А.З.Розенфелд, М.С.Андреев, Ш.Исмоилов, А.Ҳасанов, Т.Мақсудов, М.Эшнӣёзов, С.Раҳматуллозода, Н.Ғадоев, Ҷ.Саидов ва дигарон, ки бевосита ба баррасии лексика масъалаҳои гуногуни шевашиносӣ бахшида шудаанд, ташкил мекунад.

Асосҳои методологии таҳқиқ. Таҳқиқи мавзуи кори диссертатсионӣ бар мабнои усули тасвирӣ-синхронӣ анҷом дода шуда, дар мавридҳои зарурӣ ҳамчунин аз методҳои муқобилавӣ-типологӣ, муқоисавӣ-таърихӣ, усулҳои таҳқиқоти сахроии лингвистӣ истифода гардид.

Сарчашмаҳои таҳқиқ. Маводи лексикаи лаҳҷаи тоҷикони Вахонро муаллиф бевосита аз нутқи аҳолии синну соли гуногуни деҳоти Ямғ, Нижгар, Удит, Чилтоқ сабт намуда, ба система даровардааст. Дар баробари ин ба таври илова маводи луғатӣ

А.З.Розенфелд «Бадахшанские говоры таджикского языка (Л.,1971) низ мавриди истифода қарор дода шуд. Барои муқоиса асари чандчилдаи «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» (1980, 1979, 2012, 2018) ва Ш.Исмоилов «Лексикаи лаҳҷаи водии Рашт» (2018) низ мавриди коргирӣ қарор гирифтаанд. Ҳаҷми умумии маводи андӯхтаи мо зиёда аз 4200 баргара фаро мегирад.

Навгонии илмӣ таҳқиқ. Навгонии илмӣ диссертатсия дар он аст, ки лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон ба сифати мавзуи алоҳида бори нахуст ба таври системавӣ ва ба сурати таҳқиқи монографӣ бар пояи дастовардҳои забоншиносии муосир таҳлилу таҳқиқ шудааст. Ҳамчунин ин маводи лаҳҷавӣ бо забони адабӣ ва лаҳҷаҳои ҳамгурӯҳ мавриди муқоиса қарор гирифта, бори нахуст ҳудуди интишори калимаҳои марбут ба ғӯйишҳои тоҷикии деҳоти водии Вахон ва таъсири омилҳои забонӣ ва фарозабонӣ (экстралингвистӣ) дар таҳаввули диалектологияи он муайян карда мешавад.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Таркиби луғавии лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон асосан аз ду гурӯҳи калимаҳо иборат аст: вожаҳои умумитоҷикӣ ва диалектизмҳои лексикӣ, ки онҳо, аз як тараф, робитаи лаҳҷаи мазкурро бо забони адабӣ барқарор намоянд, аз тарафи дигар, миёни онҳо тафовут мегузоранд.

2. Диалектизмҳои лексикӣ, ки дар шакли пурра ва нопурра амал мекунанд, чун калимаҳои хоси лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон аз дигар ғӯйишҳои шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ фарқ мекунанд.

3. Калимаҳои умумитоҷикӣ дар муҳити лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон дар ду ҳолат истеъмол меёбанд: а) ба тағйири шаклу маъно; б) бо тағйироти шаклу маънӣ;

4. Мақоми калимаҳои иқтибосии арабӣ, туркӣ-қирғизӣ, русӣ-аврупоӣ, забонҳои помирӣ, пашту, ҳиндӣ вобаста ба маҳсулнокиашон дар таркиби луғавии лаҳҷа арзёбӣ мегардад.

5. Лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон аз нигоҳи семантика ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мешавад: 1) калимаҳои ашъӣ (исмӣ): а) хоси лаҳҷаи Вахон; б) хоси ғӯйишҳои бадахшонӣ; в) хоси шеваи ҷанубӣ; 2) калимаҳои ғайриашъӣ (сифатӣ, феълӣ, зарфӣ).

6. Маводи ҷамъшуда аз ҷиҳати мавзӯ ба тариқи зайл гурӯҳбандӣ гардидааст: истилоҳоти хешутаборӣ, вожаҳои соҳаи

чорводорӣ, зироаткорӣ, боғдорӣ, номгӯӣи озуқаворӣ ва таомҳо, истилоҳоти ифодагари мафҳуми хонаву ҳавлӣ, масолехи сохтмон ва ғ.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқ. Пажӯҳиши ҳамачонибаи лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон дар марҳалаи кунунии рушди забоншиносии тоҷик, ки дар замони истиқлоли миллӣ чараён дорад, ба аҳаммияти зерини назариявӣ соҳиб аст:

1. Баррасии лексикаи лаҳҷаи мазкур барои муайян намудани робитаи он бо лаҳҷаҳои ҳамгурӯҳ ва дигар гӯйишҳои дуру наздик, ки дар ҳавзаҳои гуногуни ҷуғрофӣи Тоҷикистон ва берун аз он воқеанд, имконият фароҳам меорад.

2. Пажӯҳиши лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон барои таҳқиқи муқоисавӣ ва ҷамъбасти илмӣи ҷамеи лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ, ки то ҳол чун масъалаи мубрами лаҳҷашиносӣ боқӣ мондааст, кумак мерасонад.

3. Таҳқиқи ин мавзӯ барои ҳалли масъалаҳои лексикологияи таърихӣи забони тоҷикӣ, роҳҳои иқтибосгирӣ ва таъсири байниҳамдигарии забонҳо, омилҳои ҳазмшавии унсурҳои забонҳои бегона дар муҳити лаҳҷа, нақши категорияҳои лексикӣ дар ороиш ва обуранги гуфтори лаҳҷавӣ мусоидат мекунад.

4. Таҳқиқи муқаммали хусусиятҳои маъноӣи диалектизмҳо барои муқаррар намудани ҷойгоҳи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон дар низомии умумӣи диалектологияи забони муосири тоҷикӣ мусоидат менамояд.

5. Натиҷаҳои таҳқиқот барои пурраву муқаммал гардидани ҷойҳои холии таркиби луғавӣи забони адабии ҳозираи тоҷик мусоидат хоҳад кард.

6. Баррасии лексикаи лаҳҷаи мазкур дар кушодани гиреҳи баъзе мушкилоти соҳаи таъриху этнографияи мардуми тоҷик, муҳочирати аҳоли ва рушду таҳаввули забону лаҳҷаҳои тоҷикӣ дар шароити таъсири пайвастаи бисёрзабонии Бадахшон ёрӣ мерасонад.

Баррасии лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон дорои аҳаммияти хоси амалӣ аст, зеро натиҷаҳои илмӣ ва маводи забонӣи диссертатсияро зимни таҳияи осори шевашиносӣ, фарҳангҳои диалектологияи забони тоҷикӣ, таҳияи китобҳои дарсӣ, барномаҳо ва васоити таълимӣ оид ба шевашиносии тоҷик, ҳамчунин дар дарсҳои лексиониву амалии шевашиносии тоҷик ва курсу семинарҳои махсус аз диалектологияи муқоисавӣ, диалектологияи таърихӣ ва

ҳамчунин, фанҳои таърихи забони тоҷикӣ ва луғатшиносии забони адабии муосири тоҷик истифода кардан мумкин аст.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия дар мавзӯи “Лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон” барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илми филология бо шиносномаи ихтисоси илмии 10.02.01.-Забони тоҷикӣ мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии докталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ. Лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон бори нахуст дар шакли диссертатсия ба таври системанок таҳқиқ карда шуд.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқ. Натиҷа ва хулосаҳои илмии диссертатсия дар конференсияҳои илмии ДДОТ ба номи С. Айнӣ (аз соли 2016–2022) ва ДДЗТ ба номи С. Улуғзода дар шакли маърузаҳои ҷудогона баён карда шудаанд.

Диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи назария ва амалияи забоншиносии ДДОТ ба номи С. Айнӣ (суратҷаласаи №1 аз 25 августи 2020) ва дар сексияи забоншиносии назди Шӯрои диссертатсионии 6D. КОА-028-и ДДОТ ба номи С. Айнӣ (суратҷаласаи №16 аз 27 октябри 2020) муҳокима шуда, ба ҳимоя тавсия шудааст.

Наشري таълифоти илмӣ дар мавзӯи диссертатсия.

Ҷанбаҳои муҳимми таҳқиқот ва муҳтавои он дар 5 мақолае, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА ФР ва КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва зиёда аз 5 мақола дар маҷмуаҳои гуногуни илмӣ ба таъб расидааст. Рӯйхати онҳо дар охири автореферат оварда шудааст.

Ҳаҷм ва сохтори диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса, ихтисораҳо ва рӯйхати адабиёт иборат аст.

МУҲТАВОИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддимаи диссертатсия роҷеъ ба муҳиммии мавзӯ, дараҷаи омӯзиши мавзӯ, ҳадаф ва вазифаҳои таҳқиқот, объекти таҳқиқот, масъалаҳои таҳқиқот, методҳои таҳқиқот, соҳаи таҳқиқот, марҳилаҳои таҳқиқот, пойгаҳои асосии иттилоотӣ ва озмоишии таҳқиқот, эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот, нағзҳои илмӣ таҳқиқот, аҳамияти назариявии таҳқиқот, аҳамияти амалии таҳқиқот ва нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда, ҳаҷм ва сохтори диссертатсия маълумот дода мешавад.

Боби якуми диссертатсия – «Таркиби луғавии лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон» аз се фасл иборат аст:

Фасли якум «Калимаҳои умумиточикӣ» ном дорад, ки дар он калимаҳои умумиточикии лаҳҷаи мазкур ба тариқи зайл тақсимбандӣ гардидаанд: 1) Калимаҳои, ки ба тағйироти шакли маънӣ истеъмоли меёбанд: **дар**, **корд**, **гӯшвор**, **бел** ва ғ.; 2) Калимаҳои, ки ба тағйироти овозӣ дучор омадаанд. Ин ҷо ҳодисаҳои фонетикӣ табдил, қошиш, ихтисорёбӣ, афзоиш ва афтидани ҳамсадоҳо ба назар мерасад: **дъст** < даст, **кънч** < кунҷ, **нул** < нӯл, **тарман** < тарма, **анар** < хунар, **саар** < сахар, **хувар** < хоҳар; 3) Калимаҳои, ки ба тағйироти маъно гирифта гардидаанд: **ҷаҳс** – ширполо, **латта** – рӯймол, **модарӣ** – туҳфа, **ҷондор** – бузи кӯҳӣ;

Дар фасли дуюм – «Диалектизмҳои лексикӣ» қаблан оид ба мафҳуми истилоҳи «диалектизм» ва «диалектизми лексикӣ» тибқи маълумотҳои шевашиносони рус Ф. П. Филин, Н. М. Шанский, А. В. Калинин, В. С. Расторгуева, Т. Мақсудов, А. Л. Хромов, Ш. Исмоилов, М. Эшнӣзов ва дигарон баҳс орофта, варианти «Калимаҳои ҳоси шева» чунин воҳиди луғавист, ки дар нутқи аҳолии як минтақаи муайян дучор омада, дар забони адабӣ вонамехӯранд. Дар ҳаллу фасли мавзӯ асосан мо ба ҳамин назария таъҷибам.

Дар рисола диалектизмҳои лексикӣ ба ду зерфасл ҷудо карда шудаанд: 1. **Диалектизмҳои лексикӣ нопурра**. «Таҳти мафҳуми «диалектизмҳои лексикӣ нопурра» чунин воҳидҳои луғавӣ дар назар дошта мешаванд, ки онҳо аз ҷиҳати таркиби овозӣ бо забони умумихалқӣ ва адабии китобӣ якхела бошанд ҳам, вобаста ба

ифодаи маънӣ фарқ мекунад»¹. Яъне, онҳо моҳиятан диалектизмҳои семантикӣ мебошанд.

Диалектизмҳои лексикӣ нопурра ё худ семантикӣ бештар ба гурӯҳи калимаҳои исмӣ ва сифатӣ дахл доранд: а) калимаҳои исмӣ: **дукон** – суфаҳои дохили хона; **пешвоз** – айвон, **тир** – болор, сутун, сутуни киштӣ ва ғ. Ин навъи диалектизмҳо аз ҷиҳати маъно дар рисола ба панҷ гурӯҳ тасниф карда шудаанд. 2. **Диалектизмҳои лексикӣ пурра**. Инҳо вожаҳои мебошанд, ки дар худ аломати асосии калимаҳои лаҳҷавиро маҳфуз медоранд ва онҳо дорои изоглоси муайян² буда, «номи маҳаллии предметҳо, ҳодисаҳо»³ ҳисоб меёбанд ва дар забони адабӣ муродифҳои худро доранд.

Вобаста ба ҳатти интишор диалектизмҳои лексикӣ пурра боз ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд:

1. **Диалектизмҳои лексикӣ пурраи муҳолиф**. Ин гурӯҳи диалектизмҳо ба ҷуз лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон дар ғӯйишҳои Роғ, ҷануб ва шимоли Кӯлоб, Рашт, Ваҳиё, Дарвозу Ванҷ низ дучор меоянд. Зеро, ба қавли Ғ. Ҷӯраев «Диалектизмҳо категорияи тағйирёбандаанд: мавридҳои мешавад, ки мавқеи баъзе аз онҳо танг гардида, тадриҷан аз истеъмол мебароянд. Баръакс, вақтҳои мешавад, ки қисме аз онҳо доираи истеъмоли худро васеъ карда, ба дараҷаи унсури умумихалқӣ мерасанд»⁴.

Диалектизмҳои лексикӣ пурраи муҳолиф, дар навбати худ ба 3 қисм тақсим карда шуданд:

1. Диалектизмҳои лексикӣ пурраи муҳолиф, ки дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон, Кӯлоб, Роғ, Даштиҷум дучор меоянд. Ин диалектизмҳо ба чор гурӯҳи маъноӣ-исмӣ, сифатӣ, феълӣ ва зарфӣ тақсимбандӣ гардидаанд: 1) калимаҳои исмӣ: а) мафҳумҳои ҳешутаборӣ: **йана** (хоҳари шавҳар), **мама/мома** (бӣбӣ); б) номи шахс ва шӯғли одамон: **ажғол** (аҳли оила), **сулама** (субстант: ҷавони болиғ), **арғштӣ** (раққос, раққоса); в) номи ҳайвонот: **бъча/бича** (бузича, бузғола), **такалочък** (нарбузи то 3- сола); г) номи парандагон,

---

¹ Исмоилов Ш. Лексикаи лаҳҷаи водии Рашт. – Душанбе, 2018. – с. 54-55

² Филин Ф.Б. Проект словаря русских народных говоров / Ф. П.Филин. – М., – Л.: Изд-во АН СССР, 1961. – с. 20.

³ Максудов Т. Лексика ва фразеологияи шеваҳои тоҷикони Исфара. – Душанбе: Ирфон, 1977. – с. 20.

⁴ Ҷӯраев Ғ. Забони ман-ҷаҳони ман. – Душанбе: Маориф, 2014. – 160 с.; 2016. – 160 с.

хазандаву ҳашарот: **къткътак** (эзорсурхак), **чъзук//чузук** (қунғуз) ва ғ.; 2) калимаҳои сифатӣ: **кърк** (хом), **тъмч//тумч** (талхмаза) ва ғ.; 3) калимаҳои феълӣ. Феълҳои дар шакли сода ва таркибӣ ба назар мерасанд: **қъчидан** (нӯшидан), **вречидан** (хушк шудан), **кайак каран** (гаранг кардан), **пъру кардан** (чаппа кардан); 4) калимаҳои зарфӣ: а) зарфи замон, **амолӣ//һамолӣ** (ҳозир), **толӣ** (то ҳоло); б) зарфи макон: **ибар** (ин сӯ), **убар** (он сӯ), **ита** (ин тараф); в) зарфи микдору дараҷа: **ука** (он қадар), **ҳамиқа** (ҳамин қадар);

2. Диалектизмҳои лексикӣ, ки дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон ва Рашту Ваҳиё гардиш меҳӯранд. Ин навъи воҳидҳои нутқ вобаста ба маъно ва мансубияташон ба ҳиссаҳои нутқ дар рисола мавриди тасниф ва таҳлили васеъ қарор гирифтаанд.

3. Диалектизмҳои лексикӣ марбут ба лаҳҷаҳои тоҷикони Вахон, Дарвозу Ванҷ ва Рашту Кӯлоб. Вожаҳои ин гурӯҳ бештар хусусияти предметӣ доранд, ки дар диссертатсия ба 5 гурӯҳи мавзӯӣ ҷудо карда шудаанд. Намуна калимаҳои зерин мебошанд: **бийор** (бародар), **бийорак** (додар), **ба** (бӯса), **амрут//амруд** (як навъи нок), **фърғомч//фърғонч** (говӣ ду-сесола), **фӣ** (бели чӯбин, фай), **сағоч** (тахтасанг, санги суфта) ва ғ..

Ба ҳамин тариқ, диалектизмҳои лексикӣ пурраи муҳолиф, ки решаи онҳо дар забони адабӣ дучор намеояд, ба ҷуз лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон, дар дигар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ҷанубӣ шарқӣ низ истеъмол меёбанд.

2. Диалектизмҳои лексикӣ пурраи ғайримуҳолиф. Ин гурӯҳи диалектизмҳо миёни лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон ва лаҳҷаҳои дигар омили фарқгӯзор ба ҳисоб рафта, ҳамзамон лаҳҷаи мазкурро бо забони адабӣ муқобил мегӯзоранд. Онҳо ба гурӯҳҳои ашёӣ ва ғайриашёӣ ҷудо мешаванд:

1) Диалектизмҳои ашёӣ. Инҳо дар рисола ба 26 гурӯҳи мавзӯӣ ҷудо карда шуданд. Чанд намуна: а) **мафҳумҳои ҳешутаборӣ**: **абоса** (абера), **бъчӣ** (амак), **лол** (бародари калонӣ); б) **ҳавлӣ, хона, биноҳои ёрирасон ва масолеҳи сохтмон**: **нах** (хучраҳои хона, дӯкон), **карсин** (нимдевори паҳлуи суфаҳои хонаи бадахшонӣ), **валч/волч** (чӯбҳои мудаввари сақфи хона, васса), **сълмпойа** (зинапоя), **фъррош** (кӯрғонча, муҳаввата барои нигоҳдории чорво); в) **соҳаи чорводорӣ**: **варук** (барраи нар), **тоҳък** (кӯҷқор), **хашгов** (кутос); 3) **номи таом, навъҳо ва маҳсулоти ғизӣ**: **бат** (таоми маросимӣ; дар лаҳҷаи мунҷонӣ: **батък**), **шилон//шелон** (хӯроки идона), **шах** (таом аз гиёҳи чароғбарг), **ғълмъндӣ** (таоми сероб);

2) Диалектизмҳои ғайриашёӣ, ки онҳо дар рисола аз рӯйи муносибат ба ҳиссаҳои нутқ ба се гурӯҳ – калимаҳои сифатӣ, калимаҳои феълӣ, калимаҳои зарфӣ тасниф ва таҳқиқ карда шудаанд.

Мондагории унсурҳои классикӣ дар лаҳҷаи тоҷикзабони водии Вахон. Дар лаҳҷаи мазкур баъзе унсурҳои классикӣ изоглосси муайян пайдо кардаанд, аз ин рӯ, онҳо ҳамчун диалектизми лексикӣ шинохта мешаванд. Ба ин гурӯҳ вожаҳои **танбон//тунбон** (шалвор), **озодӣ кардан** (хушхол шудан аз касе), **фърғънч//фърғунч** (ғуночин), **чарғ** (бози шикорӣ), **фълахмон** (олоти сангпаранӣ) амсоли инҳоро метавон дохил кард.

Боби дуюм – «Таснифоти маъноиву мавзуии лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабони водии Вахон» аз ду фасли калон иборат аст: калимаҳои ашёӣ ва ғайриашёӣ. Калимаҳои ашёӣ дар рисола ба 20 гурӯҳи мавзӯӣ ҷудо карда шудаанд. Масалан, бештар аз 100 истилоҳоти ҳешутаборӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд, ки қисман хусусияти умумиточикӣ ва аксаран хусусияти лаҳҷавӣ доранд. Чунончи, гунаи адабии **набера** дар лаҳҷаи тоҷикони Бадахшон чунин шаклҳои овозӣ зоҳир мекунад: **нъпъс// набъс** (Вахон), **набоса, нъвера** (лаҳҷаҳои дури ҳамгурӯҳ), **набас// набаса//набиса** (классикӣ) ¹; **нибос// нибес//набус//набес** (шуғнонию рӯшонӣ), **набус//набес//набас** (сарикӯлӣ), **набас// навес** (язғуломӣ), **навесса** (мунҷонӣ).

Дар робита ба таъсири забони вахонӣ ба лаҳҷаи тоҷикзабони водии Вахон ворид гардидани унсурҳои луғавии забони вахонӣ: **нан** (модар – Чилтоқ), **нани** (модар – Ямғ, Удит, Нижгар). Ин шакл дар лаҳҷаҳои Бухоро низ бо ҳамин маънӣ ба қайд гирифта шудааст ², дар лаҳҷаи Ғорон дар шакли **нъна** (модар) истеъмол ёфтани онро муҳаққикон зикр намудаанд ³.

Мисли ин оид ба лексикаи таомҳо ва маҳсулоти хӯрокворӣ бештар аз 60 диалектизм, номи асбобҳои рӯзгор ва таъйиноти онҳо зиёда аз 80 калимаи лаҳҷавӣ, доир ба ҳавлӣ, хона, биноҳои ёрирасон

---

¹ Фарҳанги забони тоҷикӣ: – М.: Сов. энциклопедия, 1969. ҷ. 1. 951 с. ҷ. 2. – с. 816.

² Маҳмудов М., Бердиев Б. Луғати мухтасари лаҳҷаҳои Бухоро /М.Маҳмудов., Б. Бердиев -Душанбе: Дониш, 1989. – с. 122.

³ Ҷӯраев Ғ. Лексика / Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ./Ғ. Ҷӯраев. Ҷ.1. – Душанбе: Дониш, 1980. – с. 202.

ва масолеҳи сохтмонӣ ҳудуди 120 унсури луғавӣ, номи ҳайвонот қариб 70 диалектизм, номи парандагон зиёда аз 50 истилоҳоти лаҳҷавӣ, номи ҳашарот, хазанда ва газандагон 40 вожаи лаҳҷавӣ, оид ба матоъ, сару либос ва пойафзолу каллапӯш 65 диалектизм, калимаю истилоҳоти соҳаи кишоварзӣ беш аз 120 номгӯӣ, номи растанӣҳо зиёда аз 80 диалектизм, номи узвҳои биологии инсон 30 диалектизм, бемориҳо 60 номгӯӣ, номи ороишоти занона зиёда аз 40 вожа, ҳодисаҳои табиат 50 номгӯӣ, номи бозиҳо зиёда аз 70 диалектизм, калимаю истилоҳоти марбут ба маросимҳо ва урфу одати мардум 45 адад, номи қисмҳо ва чизу чораи ғахвора 15 вожа, калимаю истилоҳоти соҳаи ҳунармандӣ беш аз 30 диалектизм, калимаю истилоҳоти марбут ба санъат зиёда аз 15 адад; калимаю истилоҳоти марбут ба шикор беш аз 20 номгӯӣ диалектизмҳо мавриди таҳқиқу тадқиқ қарор дода шудаанд.

Фасли дуюми боб «Калимаҳои ғайришай» унвон гирифта, аз ду зерфасл таркиб ёфтааст: 1) **Калимаҳои сифатӣ**. Ин навъи диалектизмҳо боз ба се гурӯҳ чудо мешаванд: а) Калимаҳои, ки ҳолату хислати инсонро ифода менамоянд: **кайак** (гаранг), **сахра** (якрав), **бағит** (бахил), **ҷарнах** (беодоб), **қърма** (фарбех); б) Калимаҳои, ки аломат ва ҷиғунагии ҳайвонотро ифода мекунанд: **ғълба** (алобуло), **қъшин** (ҷулидамӯй), **нучум** (нозой; қисир); в) Калимаҳои, ки аломату хусусияти предметҳои гуногунро ифода мекунанд: **сътавр** (ғализ), **тапуна** (вазнин), **фърах** (пахн, васеъ), **хънурӣ//ханурӣ** (суп-сурх), **чалдък** (гандуми тезрас). Ҳамзамон калимаҳои ин бахш вобаста ба сохторашон ба диалектизмҳои сода, сохта, мураккаб тасниф шуда, робитаи этимологии онҳо бо забони адабӣ ва забони ваҳонӣ нишон дода шудааст; 2) **Калимаҳои феълӣ**. Вобаста ба сохт дар лаҳҷа асосан феълҳои сода ва таркибӣ амал мекунанд. Аз ин рӯ, дар рисола ҳамин ду навъи сохтори феълҳо ба таҳқиқ гирифта шудаанд: а) **Феълҳои сода**: **қъръндидан** (хоридан), **лъшмидан** (лағжидан), **қъжидан** (қурт кашидан, нӯшидан), **варчидан** (барзадан) ва ғ. Феълҳои сода вобаста ба амали инсон ва ҳайвону ашёи дигар ба се гурӯҳ чудо мешаванд: а) феълҳои хоси инсон: **нъвохтан//навохтан** (дашном додан), **чокондан** (чок кардан); б) феълҳои хоси ҳайвоноту парандагон: **туридан** (рамидани асп, хар), **пахсидан** (нолиш бар асари фишори бор ё дард; нолидан); в) феълҳои марбут ба амалу ҳолати предметҳои гуногун: **пърақидан** (қасаррос задан; тарқидан; дарз бардоштан), **вағидан** (зуд аланга гирифтани оташ), **тахсидан** (заҳидан;

таровидан); **б). Фейлҳои таркибӣ.** Фейлҳои таркибӣ аз чузҳои номӣ ва феълҳои ёвар шакл мегиранд. Чузҳои номии ин феълҳо аз исм, сифат ва зарф иборат буда, дар ифодаи амали инсон, ҳайвонот, парандаву ҳазандаҳо ва ғайра ба кор мераванд. Ин масъала дар рисола муфассал ба таҳқиқ гирифта шудааст.

Аз гурӯҳбандӣ ва таҳлили мавзуии диалектизмҳо аён мегардад, ки теъдоди диалектизмҳои ашӣи нисбат ба диалектизмҳои ғайриашӣи дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон хеле зиёд аст.

Боби сеюм. Калимаҳои иқтибосӣ дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон ном дорад, ки аз ҳафт фасл ва зерфаслҳои зиёде иборат аст. Дар фасли якуми ин боб роҳҳои ҳазмшавии фонетикӣ, грамматикӣ ва лексикӣи калимаҳои иқтибосии арабӣ, туркӣ-муғулӣ, русӣ-аврупоӣ дар се зерфасл баррасӣ гардидааст. Фасли дувум ба таҳқиқи вазъи овозӣ, маъноӣ ва грамматикӣи унсурҳои арабӣ дар муҳити лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон бахшида шудааст. Ин ҷо дар қолабҳои калимасозии забони тоҷикӣ ғунҷоиш ёфтани унсурҳои арабӣ: (**натечадор**–серфарзанд, серзурёт; **оруск**//**орусак**– лӯхтак; **чатгар**–тӯйхабар); дар мафҳумҳои динӣ (**дуо**, **фотийа**, **шон** (эшон), **эмом** (пешво); таърихӣ (**қозӣ**, **халифа**, **шайх**, **сӯфӣ**); маросимҳо (**мавлут**–мавлуд, **ҷъноза**– чаноза, **азойим**–чилёсин) омадани онҳо ба таври васеъ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Калимаҳои арабӣ дар рисола ба 13 гурӯҳи маъноӣ ҷудо гардидаанд. Фасли сеюми ин боб ба таҳқиқи калимаҳои туркӣ-муғулӣ иртибот мегирад. Дар ин бахш омилҳои ба лексикаи лаҳҷаи мазкур роҳ ёфтани калимаҳои туркӣ зимни қонунҳои лаҳҷа ба тағйироти савтию семантикӣ дучор омадану ҳамчун унсури калимасоз истифода гардидани онҳо таҳқиқ гардидааст. Унсурҳои туркии лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон аз ҷиҳати мавзӯ ба гурӯҳҳои зерин тасниф карда шуданд: 1) мафҳумҳои ҳешутаборӣ: **йанга** (зани бародар), **қайсангъл** (хохарарӯс) ва ғ.; 2) номи хӯрок ва маҳсулоти хӯрокворӣ: **қъмоч** (нони чӯпонӣ), **бурсок** (орзук), **қъвардак**//**кавардак** (картошкабирён); 3) номи узвҳои бадан: **арқа** (тахтапушт, китф), **қавурға** (устухонҳои қафаси сина); 4) номи ҳайвоноту парандагон: **кучук** (сағбача), **қърни** (як навъи зоғ); 5) исмҳои хос: **Тухта**, **Қарақуш**; 6) мафҳумҳои гуногун: **қоп** (халта), **қълпоқ** (қаллапӯш), **қълтък** (сӯк, устухонҳои борики моҳӣ) ва ғ..

Дар фасли чорум калимаҳои русӣ-аврупоӣ, роҳҳои ба лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон роҳ ёфтани ба тағйироти овозӣ дучор

омадани онҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ин калимаҳо аз ҷиҳати маъно ва мавзӯ гурӯҳбандӣ карда шудаанд. Ғайр аз ин, чун унсури калимасоз ба қор рафтани унсурҳои русӣ, роҳҳои азхудшавии фонетикӣ ва грамматикӣ ва луғавию семантикӣ онҳо дар лаҳҷа ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст. Вожаҳои русӣ-аврупои бо роҳи расмӣ (тавассути забони адабии ҳозираи тоҷик) ба лаҳҷа воридшуда ба 21 гурӯҳи маъноӣ тасниф карда шудаанд. Бо роҳи ғайрирасмӣ, ё тариқи инфиродӣ ба лексикаи лаҳҷаи мазкур дохил шудани калимаҳои русӣ низ ҷой дорад. Дар ин маврид калимаҳо хусусияти лаҳҷавӣ касб карда, дар нутқи одамони синну соли гуногун ба шакли гуногун садо медиҳанд: **савсим** (совсем), **вапше** (вообще), **мишат** (мещать), **карочи** (короче) ва ғ. Дар баробари ин, дар лаҳҷа истеъмоли варваризмҳои русӣ, аз қабилӣ **дурак** (ахмак), **лапух** (гаранг), **мерзаветс** (мерзавец, нобакор) низ ба мушоҳида мерасад.

Фасли панҷуми боби мазкур ба таҳқиқи калимаҳои помирӣ, ки дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон ба қор мераванд, иртибот дошта, дар он роҷеъ ба таъсири забонҳои ҳамсояи вахонӣ, истифодаи муштаракӣ як қатор калимаҳои помирӣ дар лаҳҷаҳои тоҷикии Бадахшон, вобаста ба дучор омадани решаи калимаҳо дар забони адабӣ ва хусусияти лаҳҷавӣ касб кардани унсурҳои помирӣ, ҳудуди интишор, шаклҳои ҳосиллашавӣ доштан, ба ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодӣ ва фарҳангии мардум марбут будани онҳо батафсил сухан меравад. Муносибати шакли маъноӣ унсурҳои помирӣ дар муқоиса бо забони вахонӣ, забонҳои дигари помирӣ, шеваҳои ҷанубию ҷануби шарқӣ ва забони адабӣ дар рисола дар ҷадвали № 1, 2 нишон дода шудааст.

Фасли шашум «**Калимаҳои ҳосиллашавӣ дарӣ ва пашту дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон**» унвон дошта, дар он муносибат ва таъсири забонҳои дарӣ, пашту ва лаҳҷаҳои онҳо ба лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон муфассал нишон дода шудааст. Баррасиҳои муҳаққиқони соҳа У. Обидов ва А. З. Розенфелдро ба инобат гирифта, вожаҳои ин фаслро дар робита ба ҳудуди интишор ба ду гурӯҳ ҷудо намудем: 1) Калимаҳои, ки дар забони адабии ҳозираи тоҷик, забони дарӣ ва лаҳҷаҳои тоҷикзабонони Бадахшон ба қор мераванд; 2) Калимаҳои, ки хусусияти лаҳҷавӣ касб карда, дар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ва забони дарӣ дучор меоянд. Вожаҳои ин гурӯҳ дар ҳолатҳои зерин истеъмоли маъноӣ меёбанд: а) аз ҷиҳати шакл ва маъноӣ якхелаанд: **падар**, **модар**, **зан**, **мард**, **ҷавон**, **бача**, **духтар**; б) ба

тағйироти фонетикӣ дучор омадаанд: **бор** (бахор), **дан** // **даан** // **даһан** // **дон** (даҳон), **кълӣ**//**килӣ**//**келӣ**//**килӣ** (калид); в) баъзе калимаҳо хоси лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон ва лаҳҷаҳои забони дарӣ мебошанд: **дади** (ЛТВ) – **дода** (ЗД) (падар), **нан**//**нани** (ЛТВ) –**нана** (ЗД) (модар) ва ғ.. Инчунин истеъмоли вожаҳои забони пашту низ дар лаҳҷаи мазкур ба назар мерасад: **пакол** (тоқӣ), **пъкул** (кулоҳ), **машнари** (миссионер, фиристода) ва монанди инҳо. Омилҳои таъсир ва додугирифти калимаҳо миёни лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон, лаҳҷаҳои тоҷикии Бадахшон ва лаҳҷаҳои забони дарӣ дар қор бо мисолҳои мушаххас нишон дода шудаанд.

Дар фасли ҳафтум, ки «**Калимаҳои яғнобӣ дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон**» унвон гирифтааст, дар таърих ба маълумоти таърихӣ ва этнографии М. С. Андреев, Е. М. Пешерова, В. А. Лившице, А. К. Писарчик, Н. Боголюбов, А. Л. Хромов, С. Мирзозода, М. Қосимӣ ва дигарон вожаҳои яғнобӣ, ки дар лаҳҷаи мазкур ба қор мераванд, ба тариқи зайл гурӯҳбандӣ шуданд: 1) калимаҳои, ки дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон ва забони яғнобӣ бе тағйироти шакли маънӣ дар истеъмол буда, решаи онҳо дар забони адабӣ дучор намеоянд: **бучча** (гӯшбурида), **гундӣ** (нони аз танӯр болои хокистар афтада); **тахми** (нони равғанани варақин) ва ғ.; 2) калимаҳои, ки хусусияти лаҳҷавӣ касб кардаанд: **зак**//**заг** (ахлоқи бо пешоб омехтаи ҳайвоноти хонагӣ), **чеб**//**чебак** (киса, чайб); 3) калимаҳои, ки аз ҷиҳати шакл дигаргун буда, вале маънии муштарак доранд: **вирин**//**виринак** (тарош, тарошидан) (ЛТВ) – **въреш**//**въреш кардан** (З.Я), **жавак**//**жав** (оби даҳон) (З.Я) – **жовин**//**жувин** (ЛТВ) (қасе, ки оби даҳонаш меравад) ва ғ.; 4) калимаҳои шаклан яқхела, ки маъноҳои гуногунро ифода мекунанд: **бал** (бол) (З.Я) – **бал**//**бал кардан** (бирён кардан) (ЛТВ), **ғулба** (гурбаи қалон) (З.Я) – **ғълба** (саги алобуло) (ЛТВ), **ғуппа** (ғафс) (З.Я)–**ғъп** (чомаи қурбоққа) (ЛТВ), **ғуш** (гӯш) (З.Я) – **ғуш**//**ғуш ёфтан** (вақт, фурсат ёфтан) (ЛТВ).

Ба ҳамин тариқ, унсурҳои забони яғнобӣ дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон дар шакли бевосита бе тағйироти шакли маъноӣ, бо андаке тағйири шаклӣ ва бо баъзе дигаргуниҳои семантикӣ дар истеъмоланд.

Хулосаю натиҷаҳои бадастовардаи муаллифи рисола дар сездар банд чамъбасти қарда шудаанд. Аз баррасӣ, тасниф ва таҳлили луғавию семантикӣ лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон ба ҷунин хулоса омадан мумкин аст:

1. Лаҳчаи тоҷикии водии Вахон як чузъе аз гӯйиши бадахшони шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ ба ҳисоб меравад. Чунончи А. З. Розенфелд [1971] қайд кардааст, он бо хусусиятҳои фонетикӣ, грамматикӣ ва лексикӣ худ нисбат ба дигар лаҳчаву гӯйишҳои ҳамгурӯҳи наздику дури хеш бо фарогирии маводи фаровони лаҳчавӣ тафовут дорад [5 – М].

2. Ин тафовутҳоро дар низоми вожагонии лаҳча зимни зоҳир намудани хусусиятҳои хоси фонетикӣ, грамматикӣ ва луғавию семантикии калимаҳои умумихалқӣ ва диалектизмҳои лексикӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Таркиби луғавии гуногунқабат гувоҳи рӯйдодҳои зиёди иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ дар таърихи ҳудуди интишори ин лаҳча дар мароҳили мухталифи ташаккул ва таҳаввули он дарак медиҳад. Дар паси ҳар як гурӯҳи маъноии калимаҳо давраҳои ҷудоғонаи зиндагии мардуми минтақа, тарзи хоҷагидорӣ, рушду таҳаввулоти ҳунармандӣ, қорводорӣ, риояи урфу одат ва маросимҳои хонаводагӣ, динию мазҳабӣ ва амсоли инҳо меистад, ки онҳо тавассути калимаҳои таркиби луғавии лаҳча маҳфуз мондаанд [3 – М].

3. Як қабати асосии захираи луғавии лаҳчаи мазкурро калимаҳои умумитоҷикӣ ташкил медиҳанд, ки онҳо дар муҳити ин гӯйиш ба хусусиятҳои хос соҳиб шудаанд: а) айнан бе тағйироти шаклию маъноӣ чун лаҳчаҳои дигари забон дар истеъмоланд: **чорӯб**, **ҷав**, **гандум**, **лаҷом**, **зин**, **бозу**, **шона**, **панҷа**, **нохун**, **шуш**, **по**, **мижа**, **зону**; б) бо тағйироти шаклӣ (овозӣ) ба қор бурда мешаванд: **дъст**– даст, **гърг**– гург, **бънӣ**– бинӣ, **амра**– ҳамроҳ; в) бо тағйироти маъноии калимаҳои умумистеъмол ба қор мераванд: **ток** (тиреза), **гар** (қарахтшавии рӯи обилаи пӯст), **ко** (қу, қанӣ), **остон** (мақони муқаддас, зиёратгоҳ) [2 – М].

4. Дар таркиби луғавии ин лаҳча диалектизмҳои лексикӣ пурра ва нопурра ба қор мераванд, ки онро аз дигар гӯйишҳои бадахшони забони тоҷикӣ фарқ мекунонад: **бел**, **ҷома**, **шона**, **каду**; **бох** (алабучӣ, махлуқи афсонавӣ, ки қӯдақонро бо он метарсонанд), **варук** (қӯҷқор, гӯсфанди нар), **ғуш йофтан** (вақт, фурсат ёфтан), **парҷук** (муҳпар), **ҷук** (рост), **шот** (таом, хӯрок), **шилч** (суми пойи ҳайвонот) ва ғ..

5. Диалектизмҳои лексикӣ лаҳчаи тоҷикии водии Вахон аз рӯи маъно ва мансубияташон ба ҳиссаҳои нутқ ба ду гурӯҳи қалон: 1) калимаҳои ифодакунандаи мафҳумҳои ашъӣ; 2) калимаҳои ифодакунандаи мафҳумҳои ғайриашъӣ ҷудо мешаванд. Калимаҳои

ғайриашёй, ки асосан барои баёни аломату чигунагии ашё, ҳаракат, ҳолат ва амали ашёву аломати аломат ва аломати амал мавриди корбурд қарор гирифтаанд, вобаста ба мансубияти морфологӣ боз ба 3 гурӯҳ: 1) калимаҳои сифатӣ; 2) калимаҳои феълӣ; 3) калимаҳои зарфӣ гурӯҳбандӣ гардида, мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Диалектизмҳои ашёӣ асосан калимаҳои исмие мебошанд, ки номи ашё ва ҳодисаҳои гуногунро ифода мекунанд, ки дар муҳити зиндагии гӯйишварон вучуд доранд, ки ба 20 гурӯҳи мавзуии луғот тақсим ва таҳлил шудаанд [1 – М; 2 – М; 3 – М; 4 – М].

6. Лексикаи феълӣ вобаста ба хусусиёти семантикии худ дар се гурӯҳ табақабандӣ шудаанд: а) калимаҳои, ки ба ҳаракат ва ҳолати инсон алоқамандӣ доранд: **калева шудан** (гаранг, гич шъдан), **қъводӣ қардан** (далолагӣ қардан), **сахрагӣ қардан** (яқравӣ қардан), **қъльғбод қардан** (сипосгузори қардан, ташаккур гуфтан); б) калимаҳои, ки ба ҳаракат ва амали ҳайвоноту парандагон тааллуқ доранд: **буғма овардан** (дам қардан (дар бораи шиками ҳайвон)), **саргардък шудан** (сар чарх задан), **ғалт задан** (ғел задан), **нъшор//нъқшор қардан** (нӯшор қардан), **қакра задан** (чаҳ-чаҳ қардан); в) калимаҳои, ки ҳолат ва амали предметҳои гуногунро ифода мекунанд: **лък задан** (бастани дар, дарвоза), **певанд задан** (пайванд қардан), **чурт задан** (фикр қардан). Ғайр аз ин лексикаи феълӣ вобаста ба сохтори калимасозӣ ба гурӯҳи феълҳои сода ва таркибӣ тақсим карда, таҳлил гардидаанд: **боғидан//воғидан** (баос задани гов), **риштан** (ресидан), **шъкъмбидан** (кӯфтани пашм барои аз ҳам чудо қардани қилҳои он), **шуридан** (кофтан), **йарж** (вазидани шамол), **наво қардан** (дашном додан), **қлоғ гирифтани** (масҳара қардан), **пдӯфк задан** (нохун задани пашм), **рапур додан** (хабаркашӣ қардан);

7. Лексикаи зарфӣ ҳам аз ҷиҳати маъно, ки мафҳуми тарзи амал, миқдору дараҷа, макону замонро ифода кардаанд, тасниф ва таҳлил карда шудаанд: а) тарзи амал: **ғавҷък** (пачақ, поймолшуда), **къшин** (парешон, шонаназада), **қела//қила** (мушқил, душвор), **чалд** (зуд); б) миқдору дараҷа: **данг** (ниҳоят сахт), **лаж –лаж** (лаболаб), **қъм-қап** (бениҳоят, бисёр), **камык** (камтар); в) макон: **пас** (пушт, қафо), **палу** (пахлу), **болю**; г) замон: **рузминӣ** (рӯзона), **порина** (порсол), **торикон** (субҳи барвақт).

8. Истеъмоли калимаҳои иқтибосӣ нисбат ба дигар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ва умуман дигар гӯйишҳои тоҷикии Бадахшон дар нутқи тоҷикзабонони водии Вахон андаке дигаргуна ва бисёрқабата ба

шумор меравад. Дар таркиби луғати ин лаҳча бо унсурҳои иқтибосии мансуб ба забонҳои арабӣ, туркӣ-муғулӣ, русӣ ва аврупоӣ, забонҳои помирӣ, яғнобӣ, дарию пашту ва ҳиндӣ дучор омадан мумкин аст, ки онҳо дар марҳилаҳои гуногун аз ҷиҳати фонетикӣ, грамматикӣ ва лексикӣ раванди ҳазмшавиро аз сар гузаронидаанд. Хусусиятҳои асосии ғӯйиши тоҷикзабонони водии Вахон аз дигар ғӯйишҳои шеваи ҷанубӣ дар иқтибосгирии калимаҳои забонҳои ғайр ба сурати зайл тафовут дорад: а) иқтибосоте, ки аз забонҳои гурӯҳи ҳиндӣ ба воситаи забони вахонӣ ва дигар забонҳои эронии шарқӣ мустақиман вориди таркиби луғавии ин ғӯйиш гардидаанд: **андвол** (чӯра), **дум** (хофиз), **мандал** (нимдевори паҳлуи суфаҳои хонаи бадахшонӣ); б) иқтибосоте, ки бевосита аз забонҳои эронии шарқӣ ба таркиби луғавии ин ғӯйиш гузаштаанд: **алғов** (доду фарёд), **нан** (модар), **тат** (падар); в) иқтибосоти туркӣ-муғулӣ, ки дар дигар лаҳчаҳои шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ ба назар намерасанд: **қъз** (сер), **қрәв** (манзили исти чӯпонон), **қарқ** (сирф, соф); **қъруғмол** (муҳофизи кишту кор), **қиш** (рӯймоли туркӣ), **қълош/қалош** (қашшок) [3 – М];

9. Вожаҳои минтақавӣ асосан калимаҳои фаро мегирад, ки аз муҳити забонии минтақаи Бадахшон ворид шудаанд: **ҷокон** (холи сунъӣ), **нъхса** (нусха), **топиқ** (қисми болоии сари мурғон, тоҷак), **тофч** (доғ), **тухна** (дуд, кӯрдуд), **уч** (боло). Бархе аз ин калимаҳо луғоти субстратие мебошанд, ки дар дигар забонҳои эронии шарқӣ, аз ҷумла забони яғнобӣ, то ҳол ба кор бурда мешаванд: **арқа** (пушт), **вағидан** (гиря кардан), **ғанак задан** (дарзаҳои ғаллаи даравшуда, ки дар замин паҳлуи ҳам гузошта шудаанд) [5 – М];

10. Як хусусияти боризи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон дар он аст, ки ҳамсадоҳо хусусияти серебрялӣ (мағзӣ) доранд: **ҷуш задан** (ҷӯш зада баромадани ях), **тох** (авария), **тотъвък**, **тотъв шудан** (ғелида рафтани), **бэг** (либос), **қоп задан** (тап-тап задан), **қов** (нодон, бесавод), **дәшн** (аз зоти мушҳо), **гундос** (мурда, часад).

11. Яке аз омилҳои дигари шинохтани хусусиятҳои овозии луғавии вожаҳои лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон дар он аст, ки дар ин ғӯйиш пайиҳам омадани ду ҳамсадо дар аввали калимаҳо мушоҳида карда мешавад: **бронгас** (овози баланди чизе), **шпак** (пачақ; фуруҳамида), **трахтов** (нони тунук, чапотӣ), **школбед** (навъи сафедор), **ғлой** (настаран), **члажм** (навъи буттаи кӯҳии мевадиханда), **шпод** (навъи мева), **шпинг** (навъи мева, ки дар кӯҳ

мерӯяд), **транчидан** (таранг бастан), **пйаҳык** (навъи бед), **птарк** (часади нимхӯрдаи сайд) ва ғ. [5 – М].

12. Мавҷудияти овози **ц**, ки хоси забони тоҷикӣ набуда, аз тариқи забонҳои шарқӣ-эронӣ, хусусан, забони ваҳонӣ вориди сохтори овозии лаҳҷаи деҳаи Ямг ва Нижгар шудаанд, яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи ғӯйиши тоҷикии водии Ваҳон мебошад: **црӯмбидан** (пучидан), **цък** (бо сурати амудӣ рост истодан), **цъльк задан** (чорзону нишастан), **тоц** (рахнаи девор ё чангали анбӯх), **цланд** (хасак, пучак), **сицпърк** (муши хурд).

13. Баррасии лаҳҷаи тоҷикии водии Ваҳон, аз як тараф, барои маҳфуз доштани захираи луғавии гуфтори мардуми ин минтақа ҳамчун далели иҷтимоӣ таърихӣ ба ҳисоб равад, аз тарафи дигар, барои таҳқиқи инкишофи низоми луғавии лаҳҷа ва ғӯйишҳои канорӣ забони тоҷикӣ, ки дар муҳити чандзабонӣ таҳти таъсири омилҳои гуногуни забонӣ ва фарозабонӣ ба қор рафта, ба ҳамин васила дорой хусусиятҳои мутафарриқ мегарданд, аз аҳаммияти волеи илмӣ-диалектологӣ бархӯрдор аст.

Мундариҷа ва натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар интишороти мазкур ба таъб расидаанд:

А) Мақолаҳои илмие, ки дар нашриҳои тақризии бонуфузи тавсияшудаи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати маориф ва илми Федератсияи Русия ба таъб расидаанд:

[1-М]. Муминова С. Б. Лексикаи таомҳо ва анвои хӯрокворӣ дар лаҳҷаи тоҷикони Ваҳон//Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон. – 2019. – № 2 (79). – С. 67– 71.

[2-М]. Муминова С. Б. Номи асбобҳои рӯзгор дар лаҳҷаи тоҷикони Ваҳон//Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон. – 2019. – № 3 (80). – С. 35– 39.

[3-М]. Муминова С. Б. Истилоҳоти ҳешутаборӣ дар лаҳҷаи тоҷикони Ваҳон//Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон. – 2020. - № 1 (84). – С. 85–90.

[4-М]. Муминова С. Б. Калимаю истилоҳоти ифодакунандаи мафҳуми хонаю хавлӣ ва масолеҳи сохмонӣ дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Ваҳон//Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2021. - № 1 (261). – С. 183-194.

[5-М]. Муминова С. Б. Номи бозиҳо ва баъзе мафҳумҳои ба онҳо алоқаманд дар лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабони водии Вахон//Паёми Донишгоҳи Хоруғ.- 2023.- № 1 (25).- С. 24-27.

Б) Мақолаҳо, ки дар нашрияҳо ва маҷаллаҳои илмӣ ба таъб расидаанд:

[6-М]. Муминова С. Б. Оид ба муносибати лексикии лаҳҷаи тоҷикони Вахон бо забони вахонӣ//Масъалаҳои мубрами тарҷума ва забоншиносӣ дар замони муосир (маводи Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ). – Душанбе: Матбааи Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон, 2019. – С. 159 – 161.

[7-М]. Муминова С. Б. Мондагории унсурҳои луғавии классикӣ дар лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабони водии Вахон//Атри сухан (Маҷмуаи илмӣ).- Душанбе, 2021. – С. 94-97.

[8-М]. Муминова С. Б. Калимаю истилоҳоти номи маросимҳо ва урфу одатҳои мардумӣ дар лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабони водии Вахон// Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба рӯзи байналмилалӣ Истиқлоли давлатӣ ва рушди забони модарӣ (маводи Конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Истиқлоли давлатӣ ва рушди забони модарӣ” (18-уми феввали соли 2022). - Душанбе, 2022. – С. 69 – 71.

[9-М]. Муминова С. Б., Муминова А. Б. Доир ба табиати вожагони муштараки лаҳҷаи тоҷикзабони водии Вахон ва баъзе забонҳои помирӣ//Масъалаҳои забоншиносӣ. – Душанбе, 2022, №1 (1). – С. 101-107.

[10-М]. Муминова С. Б. Калимаҳои туркӣ-узбекӣ дар лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабони водии Вахон//Масъалаҳои забоншиносӣ. – Душанбе, 2022, № 2(2).-С. 80-84.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ САДРИДДИНА АЙНИ**

На правах рукописи

УДК: 809.155.0

ББК: 81.2 (2 тадж)

М - 84

МУМИНОВА САФАРБЕГИМ БАХРИЕВНА

**ЛЕКСИКА ТАДЖИКСКОГО ГОВОРА
ДОЛИНЫ ВАХАН**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на соискание ученой степени кандидата филологических наук
по специальности 10.02.01. – Таджикский язык

Душанбе – 2023

Диссертация выполнена на кафедре теории и практики языкознания Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

**Научный
руководитель:**

Исмоилов Шамсулло – доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка Института языков им. Сотима Улугзода

**Официальные
оппоненты:**

Сайфиддин Назарзода - доктор филологических наук, член-корреспондент НАНТ, профессор, зав. отделом лексикографии и терминологии Института языка и литературы им Рудаки НАНТ

**Курбонмамадов Сомон
Хушкадамович** - кандидат филологических наук, доцент кафедры языков, проректор по воспитанию и культуры Хатлонского государственного университета

Ведущая организация: Таджикский национальный университет

Защита состоится 02 октября 2023 года в 13⁰⁰ часов на заседании диссертационного совета 6Д.КОА-068 при Таджикском государственном педагогическом университете имени Садриддина Айни (Республика Таджикистан, 734003, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121).

С диссертацией и её авторефератом можно ознакомиться в библиотеке и на сайте Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.
www.tgpu.tj

Автореферат разослан « _____ » _____ 2023 года.

**Учёный секретарь
диссертационного совета, кандидат
филологических наук, доцент**

Каримова Д. Н.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Актуальность темы исследования. Таджикские говоры – это живая история таджикского народа, в которых отражены все преобразования социальной, экономической и культурно-бытовой жизни народа. В связи с этим, в них по всем направлениям жизни и быта людей употребляются слова и словосочетания, на протяжении многих столетий обеспечивающие удовлетворение потребностей своих носителей на пути общения.

Необходимость изучения и исследования говорков была справедливо подчеркнута в выступлении Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона по случаю Дня языка: «Говоры являются одним из важнейших источников совершенствования языка, используя запасы этой сокровищницы наши прошлые и современные литературы ввели в нормативный язык множество лексики и терминов. Следовательно, языковедам и диалектологам, серьезно изучая и постигая это бесценное богатство, следует совершенствовать и обогащать литературный язык его жемчужинами»¹. Эта директива Президента побудила к рассмотрению лексики каждого говора таджикского языка, в частности также лексики таджикского говора долины Вахана в отдельности.

Южный говор таджикского языка является одним из значимых ветвей народного таджикского просторечия, охватывающим множество местных говоров и наречий, каждый из которых обладая своими структурными особенностями употребления, сформировался в исторической, естественной и этнографической среде. Среди этих наречий внимания заслуживают, особенно, те, которые изолировавшись от других говоров таджикского языка, употребляются в среде нетаджикских языков и, следовательно, среди говоров одной группы различаются множеством своих характерных диалектологических особенностей. Наряду с такими говорами, можно отметить бадахшанские наречия южных говоров таджикского языка, распространившиеся в юго-восточной части Бадахшана и, в то же время в какой-то степени различающиеся в зависимости от своей лингвистической среды.

---

¹ <http://www.president.tj/node/3075>. Суханронӣ ба муносибати Рӯзи забон. 22.07.2008 13:00, шаҳри Душанбе.

Одним из таких наречий является таджикское наречие долины Вахана Республики Таджикистан.

Ваханский говор таджикского языка и другие говоры группы, в которую она входит, широко распространены в южной части Таджикистана под названием «Южные говоры таджикского языка», что явствует об исторической ситуации столкновения древних бактрийских и сакских диалектов в землях Мавераннахра. Фактически, эти языки и диалекты, которые постоянно развивались в определенные исторические периоды, смогли обеспечить возможность для последующего возникновения, формирования и эволюции южных говоров таджикского языка.

Южные говоры, распространенные в основном в предгорьях, между холмистой местностью и вдоль берегов, сегодня признаны самыми чистыми говорами таджикского языка. Причина в том, что горная среда со всеми ее сложностями защитила их от смешивания с иными языками. Уделив этому пристальное внимание, устод С. Айни отмечает, что «Горный таджикский язык – это простой персидский язык, свободный от арабских церемонностей, не смешавшийся с неслыханной арабской лексикой и соответствующий персидской грамматике»¹

Степень изученности темы. Публикация итогового исследования фонетики, лексики, морфологии и синтаксиса южного диалекта (1979-1984 гг.) была, с одной стороны, достижением таджикской лингвистики, а с другой стороны, неожиданная публикация в виде главы «Лексика» в работе «Южный диалект таджикского языка» (1980) выглядит поспешно выполненной работой. Поскольку важным и сопоставительным инструментом в познании каждого из говоров внутри диалекта является их лексика, следовательно, без учета лексических особенностей каждого из них подведение предварительного вывода не даст желаемого результата.

Безусловно, А. З. Розенфельд, является первой исследовательницей таджикских говоров Бадахшана. Она является автором ценного труда по фонетическим, морфологическим, словообразовательным и лексическим особенностям этих наречий, в котором представлены образцы текстов из речи таджиков Горона - жителей сел Андароб, Багуш, Гармчашма, Козидех, Кухи Лал, Сист,

---

¹ Айни С. Чилди 9.- Душанбе, 1969.-с. 200

Шамбеде (х); таджикского говора Ишкашима - сел Мулводж, Нуд, Яхшвол; таджикского говора долины Вахан - речи населения сел Даршай, Нижгар, Удит, Чилток, Ямг; таджикско-мунджанский говор, на котором говорят жители сел Сордж, Андарстоз (часть Хорог)¹.

Изучение таджикских говоров Бадахшана на материале фольклора впервые проведено профессором А. Н. Болдыревым. В своем труде «Бадахшанский фольклор» (1948) он представил сведения о ряде фонетических и морфологических особенностей Горонского говора и установил границы его распространения на левом и правом берегу реки Пяндж².

Исследователем говора таджиков Горона по праву считается Ю. И. Богорад. Он обобщил результаты своих наблюдений и выводов в статье «Горонский говор таджикского языка» (1963) и представил обширные факты фонетических и грамматических особенностей данного говора³.

Из европейских исследователей к изучению говоров таджиков Бадахшана (Бадахшана Афганистана) впервые примкнул английский исследователь Л. Р. Лоример⁴.

Летом 1914 г. изучением языка и этнографии персоязычных народов Мургаба и Барганга и части долины реки Пяндж (до Рушана) занимались И. И. Зарубин и французский иранист Р. Готио⁵. И. И. Зарубин в последствие вновь вернулся в Бадахшан в 1915 году и в течение полутора лет, проводя исследование в ареале распространения ваханского, язгуламского, ишкашимского и шугнанско-рушанского языков, а также шугнанского, бартангского, рушанского и орошорского говоров, собрал значительное количество фольклорных, лингвистических и этнографических

---

¹Розенфельд А.З. Бадахшанские говоры таджикского языка (Юго-восточный Таджикистан). –Л.: ЛГУ, 1971.- 192 с.

² Болдырев А.Н. Бадахшанский фольклор. М.: Л., 1948.- стр. 7-11.

³ Богорад Ю. И. Горонский говор таджикского языка. АКД. – Л.,1963. – 44-67.

⁴ Лоримар Л. Р. The Phonology of the Bakhtiari Badakhshani and Madaglasti Dialects of modern Persian with vocabularies. – London 1922. – 205 с.

⁵ Расторгуева В.С. Очерки по таджикской диалектологии/ В.С.Расторгуева Вып. 5.-М., 1963.-280 с.

материалов¹. Вместе с тем И. И. Зарубин и в советскую эпоху продолжил работу по сбору материала и публикации текстов ваханского, язгулямского, ишкашимского, мунджанского, шугнанского языков. Представив сведения о древнем ванджском языке, учёный в 1915 году записал 34 слова, относящихся к этому языку из речи двух пожилых информантов. Он опубликовал сборник жителей долины Вершиг в отдельном исследовании², где данный говор отнесен не к иранским языкам, а к языкам народа Гиндукуш.

И. И. Зарубина, по сути, можно считать основоположником изучения говоров таджиков Бадахшана и памирских языков. Его исследования³ и т.д. указывают на достоверность данного утверждения.

В изучении языка, говора, обычаев и традиций народа Бадахшана следует отметить также вклад известного востоковеда М.С. Андреева. Отправившись в долину Хуф в 1904 году, он резюмировал свои наблюдения и заметки в 1911 году в своей книге «Материалы по этнографии иранских народов Средней Азии (Ишкашим и Вахан)», которые более подробно опубликовал в 1930 году в своей работе «Таблица глаголов язгулямского языка».

По вопросу сбора и публикации материала говоров по ваханскому языку не менее значима заслуга С.И. Климчицкого⁴. Комментируя внутренние взаимоотношения памирских языков, И. М. Оранский писал, что «Разница между язгулямской, ваханской, ишкашимской и шугнанско-рушанской группой языков настолько заметна, что ваханец не понимает речь ишкашимца, а ишкашимец не понимает шугнанца. В данном случае таджикский язык принято

---

¹ Расторгуева В.С. Очерки по таджикской диалектологии /В. С. Расторгуева Вып.5. – М., 1963. – с. 6.

² Зарубин И. И. Вершикское наречие канджутского языка. Очерк по диалектографии Гиндукуша. – ЗКВ, т. II, вып 2. Л. 1927. – 90 стр.

³ Зарубин И. И. Орошорские тексты и словарь. Памирская экспедиция 1928 г. – Труды экспедиции, Выпуск. VI, Лингвистика. – М.; Л., 1929; Зарубина И. И. Бартангские и рушанские тексты и словарь. – М.; Л., 1937. – 346 стр.

⁴ Климчитский С. И. Ваханские тексты /С. И. Климчитский. Тр. ТБАН СССР, Т. III. Лингвистика. – М. – Л., 1936. с. 48 – 97.

считать языком межъязыкового общения среди памирского народа»¹.

И. М. Оранский считает важным всестороннее изучение каждого языка данного региона и его говоров, поскольку «С исторической позиции ареал распространения памирских языков постепенно сокращается. Например, жители долины реки Вандж, которые когда-то говорили на одном из памирских языков, теперь перешли на таджикский, а памирский диалект саргулямского (или сарагламского) говора, на котором говорили в местностях восточнее Файзабада (Афганский Бадахшан), также полностью вышел из употребления. Старый ванджский язык относится к язгулямской, шугнанско-рушанской группе языков, а саргулямский говор родственен языку пуштунов и особенно мунджанскому говору»².

Следовательно, влияние памирских языков и соседних говоров имеет огромное воздействие на эволюцию таджикского говора долины Вахан.

Публикация ряда исследовательских трудов отечественных ученых, таких как книга Т. Максудова [1977], работы Ш. Исмоилова [1982, 2018], Б. Лашкарбекова [1984], А. Мирбобоева [1991], Г. Джураева [1992], С. Хоркашева [1996; 2015], М. Каххорова [1998], Б. А. Осимовой [2000], А. А. Хасанова [2003], С. Матрובה [2005], Д. Кодирова [2007], Н. Гадоева [2009], З. Замонова [2009], Р. Сангиновой [2012], Г. Абдуллаевой [2013], Х. Кабирова [1995], Дж. Саидова [2017], М. Каримовой [2018], И. Сулаймонова [2019], С. Юсуповой [2019], Ш. Гуломалиева [2020] свидетельствуют о том, что в Таджикистане создана устойчивая база для исследования различных наречий и говоров таджикского языка.

Несмотря на наличие научных работ о южных говорах, особенно его бадахшанских наречиях, в исследовании их структурных особенностей и специфики употребления все еще остаются много неясностей. В числе важных вопросов современной таджикской диалектологии можно говорить о таджикском наречии сельских районов долины Вахана, который полностью находясь в окружении ваханского языка, в зависимости от лингвистической

---

¹ Оранский И.М. Введение в иранскую филологию. – М., 1963. – стр. 160

² Оранский И.М. Введение в иранскую филологию. – М., 1963. – стр. 160

среды имеет свои особенности, не наблюдающиеся в других бадахшанских наречиях и во всех говорах одной группы. Следовательно, монографическое исследование фонетических, лексических и грамматических особенностей этого наречия прояснит многие вопросы становления и преобразования местных таджикских говоров. Известный исследователь бадахшанских говоров профессор А. З. Розенфельд в своё время справедливо подчеркнула: «До недавнего времени изучению языка таджиков Бадахшана, к сожалению, исследователи проявили очень мало внимания. Однако профессор И. И. Зарубин в ходе чтения своих лекций на факультете востоковедения Ленинградского государственного университета всегда обращал внимание студентов на таджикский язык, распространенный в Бадахшане»¹.

Связь исследования с программами и научными темами.

Тема исследования выбрана в соответствии с научным планом кафедры теории и практики ТГПУ им. Садриддин Айни. Наряду с этим, вопросы исследования местных диалектов, нахождения исконных лексем языка, сохранившихся в условиях говоров, особенно профессиональной терминологии, подчёркивается в «Программе развития государственного языка в Республики Таджикистан за 2020-2030 гг. Изучение диалектов с целью усовершенствования и развития словарного состава современного таджикского литературного языка также предусмотрено в Законе Республики Таджикистан «О государственном языке Республики Таджикистан».

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования. Основная цель исследования – синхронное описание лексики таджикского говора долины Вахан, распространенного среди таджикских говоров Бадахшана Таджикистана и Бадахшана Афганистана, перенявшего переходную особенность, при сопоставлении с говорами одной с ним группы (ишкошимским, горонским и мунджонским). Диссертационное исследование также ориентировано на выявление общности лексики таджикского говора долины Вахан с современным таджикским литературным языком и уточнение признаков

---

¹ Розенфельд А. З. Личный фонд проф. И. И. Зарубина//Страны и народы Востока. Вып.16. Памир. – М.: Наука, 1975. – с. 296 – 297.

свойственных лексики данного говора по сравнению с литературным языком и другими соседними говорами.

Задачи исследования. В связи с этим задачи исследования можно установить следующим образом:

– сбор и систематизация материала таджикского говора Ваханской долины в качестве самостоятельного говора среди других говоров южного диалекта;

– классификация и рассмотрение особенностей словарного состава диалекта;

– выявление артикуляционных особенностей и семантической специфики общетаджикских слов в данном говоре;

– уточнение типов лексических диалектизмов с позиции ареала распространения: полные и неполные, противопоставленные и непротивопоставленные диалектизмы;

– фиксация основных источников образования и смысловой эволюции диалектизмов;

– выявление отношения лексики данного говора с другими говорами южного диалекта таджикского языка;

– определение места говора таджиков Ваханской долины в общей диалектологической системе таджикского языка.

– выделение заимствованных элементов и их семантико-тематический анализ;

– изучение роли словообразовательных средств в формировании говорных элементов;

– определение роли таджикских говоров Ваханской долины в сохранении уникальных слов и выражений литературного персидского дари языка (классические произведения);

– лексикологический и грамматический анализ лексико-семантических групп слов и выявление их диалектологических особенностей;

– определение роли многозначности, синонимии, антонимии и омонимии в развитии стилистической системы говора;

Объект исследования. Объектом исследования диссертационной работы является наречие жителей таджикоязычных селений Ваханской долины ГБАО Республики Таджикистан, до настоящего времени неохваченное исследованием диалектологов.

Предмет исследования. Темы исследования является лексика таджикского говора долины Вахан.

Теоретическую основу диссертационного исследования составляют научные труды таких отечественных и зарубежных ученых, как Ф. П. Филин, И. М. Оранский, А. А. Брагина, Ф. П. Сороколетов, И. А. Оссоветский, О. И. Блинова, А. В. Калинин, Н. М. Шанский, Р. Л. Неменова, В. С. Расторгуева, Ю. И. Богорад, Р. Гаффоров, Г. Джураев, А. З. Розенфельд, М. С. Андреев, Ш. Исмоилов, А. Хасанов, Т. Максудов, М. Эшниёзов, С. Рахматуллозода, Н. Гадоев, Дж. Саидов посвященные различным вопросам лексики и диалектологии.

Методы исследования. Исследование темы диссертационной работы проводилось на основе описательно-синхронного метода, а при необходимости также применялись методы сопоставительно-типологические, сравнительно-исторические и полевого лингвистического исследования.

Источники исследования. Лексический материал таджикского говора Вахана непосредственно был собран и систематизирован диссертантом среди населения различного возраста селений Ямг, Нижгар, Удит, Чилток. Кроме того, некоторые языковые материалы вычерпаны из работы А.З.Розенфельд «Бадахшанские говоры таджикского языка» (Л., 1971). В качестве источника сравнительно-диалективный «Южные говоры таджикского языка» (1980, 1979, 2012, 2018) и монография Ш.Исмоилова «Лексика долины Рашт». Общий объём собранного нами фактологического материала составляет более 4200 карточек.

Научная новизна диссертации. Научная новизна диссертации заключается в том, что впервые лексика таджикского говора долины Вахан как отдельная тема систематически и в монографическом плане проанализирована на основе достижений современной лингвистики. Вместе с тем сравнивая данный диалектный материал с литературным языком и говорами одной группы, впервые определяется ареал распространения лексики, относящейся к таджикским говорам селений долины Вахан, а также влияние языковых и экстралингвистических факторов на его диалектологическую эволюцию.

Основные положения, выносимые на защиту:

1. Словарный состав таджикского говора долины Вахан охватывает в основном две группы слов: общетаджикские слова и лексические диалектизмы, которые, с одной стороны,

устанавливают связь данного говора с литературным языком, а с другой - различают их.

2. Лексические диалектизмы, действующие в полной и неполной форме, как слова, свойственные говору таджиков Вахана, отличаются от других наречий южного диалекта таджикского языка.

3. Общетаджикские слова употребляются в среде таджикского говора долины Вахан в двух случаях: а) без изменения формы и значения; б) с изменением формы и значения.

4. Место арабских, тюркско-киргизских, русско-европейских заимствований, а также слов, проникших из памирского, пуштунского языков и языка хинди выявляется в зависимости от их продуктивности в словарном составе говора.

5. Лексика таджикского говора долины Вахан семантически разделяется на следующие группы: 1) предметные слова (существительные): а) свойственные говору Вахана; б) свойственные бадахшанским наречиям; в) свойственные южному диалекту; 2) неперекладываемые слова (прилагательные, глаголы, наречия).

6. Собранные материалы сгруппированы по следующей тематике: термины родства, лексика скотоводства, земледелия, садоводства, перечень продуктов и блюд, терминология, обозначающая домашнюю и дворовую утварь, строительные материалы и т.д.

Теоретическая и практическая значимость исследования. Комплексное изучение лексики таджикского говора долины Вахан на современном этапе развития таджикского языкознания, происходящем в период национальной независимости, имеет следующее теоретическое значение:

1. Изучение лексики данного говора позволяет определить его связь с говорами своей группы и другими дальними и близкими наречиями, имеющимся в различных географических регионах Таджикистана и за его пределами.

2. Исследование лексики таджикского говора долины Вахан поможет в сопоставительном изучении и научном обобщении всех таджикских говоров, до сих пор остающихся нерешенной проблемой.

3. Изучение данной темы окажет содействие в решении проблем исторической лексикологии таджикского языка, путей

заимствования и взаимовлияния языков, факторов освоения элементов чужих языков в говорной среде, роли лексических категорий в образности и украшении говора.

4. Комплексное изучение семантических особенностей диалектизмов поможет определить место таджикоязычного говора Ваханской долины в общей диалектологической системе современного таджикского языка.

5. Результаты исследования помогут восполнять пробелы в словарном составе современного таджикского литературного языка.

6. Изучение лексики данного говора поможет устранить некоторые проблемы в области истории и этнографии таджикского народа, миграции населения, развития и эволюции таджикского языка и его говоров в контексте постоянного влияния многоязычности Бадахшана.

Рассмотрение лексики таджикского говора долины Вахан не лишена практического значения, поскольку практические результаты и материалы языка диссертации могут использоваться при разработке трудов по диалектологии, диалектологических словарей таджикского языка, учебников, учебных программ и учебных пособий по таджикской диалектологии, а также на лекциях и практических занятиях таджикской диалектологии, специальных курсах и семинарах по сравнительно-исторической диалектологии, а также по дисциплинам истории таджикского языка, лексикологии современного таджикского литературного языка.

Соответствие темы диссертации паспорту научной специальности. Диссертация на тему «Лексика таджикского говора долины Вахан» соответствует соисканию учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01.- Таджикский язык.

Личный вклад соискателя ученой степени в исследование. Лексика таджикского говора долины Вахан впервые подвергается системному исследованию в виде диссертации.

Апробация результатов исследований. Результаты и научные выводы диссертации представлена в виде отдельных докладов на научных конференциях ТГПУ им. С. Айни (с 2016 – 2022) и ТГИЯ им. С. Улугзаде.

Диссертация обсуждена на заседании кафедры теории и практики языкознания ТГПУ имени Садриддина Айни (протокол №1 от «25» августа 2020 года), а также в секции языкознания

Диссертационного совета 6Д.КОА-028 при ТГПУ имени Садриддина Айни (протокол №16 от 27 октября 2020 года) и рекомендована к защите.

Научные публикации по теме диссертации. Важные аспекты исследования и его содержания опубликованы в 5 статьях в рецензируемых изданиях ВАК РФ и ВАК при Президенте Республики Таджикистан, более 5 статьи в различных научных сборниках, список которых приводится в конце автореферата.

Структура и объём диссертации. Диссертация состоит из введения, трёх глав, заключения, аббревиатур и списка литературы.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Во **введении** диссертации изложены актуальность избранной темы, степени изученности, цель и задачи исследования, объект исследования, тема исследования, проблемы исследования, методы исследования, область исследования, этапы исследования, основная информационная и экспериментальная база исследования, достоверность результатов диссертационного исследования, теоретическая значимость исследования, практическая значимость исследования и положения диссертации, выносимые на защиты, объёме и структуре диссертации.

Первая глава диссертации-«Словарный состав таджикского говора долины Вахан» состоит из трех разделов:

Первый раздел называется **«Общетаджикские слова»**, в котором общетаджикские слова данного говора делятся следующим образом: 1) Слова, употребляемые без изменения формы и значения: **дар** (дверь), **корд** (нож), **гўшвор** (серьги), **бел** (лопата) и т.д.; 2) Слова, претерпевшие звуковые изменения. Здесь рассмотрены фонетические явления – чередование, редукция, сокращение, увеличение и выпадение согласных: **дъст** <даст (рука), **кьнч** <кунч (угол), **нул** <нўл (клюв), **тарман** <тарма (лавина), **анар** <хунар (ремесло), **говора** <гахвора (колыбель), **саар** <сахар (заря), **хувар** <хохар (сестра); 3) Слова, претерпевшие семантические изменения: **чакс**– ширполо (ширполо), **латга** – рўймол (платок), **ганч** – ширхона, хазина (склад), **модарй**– тухфа (подарок), **чондор** – бузи кўхй (горный козел);

Второй раздел – **«Лексический диалектизм»** посвящен понятию термина «диалектизм» вообще и «лексический диалектизм» в частности. Согласно теории ученых Ф. Филина, Н. М. Шанского, А. В. Калинина, В. С. Расторгуевой, Т. Максудова, А. Л. Хромова, Ш. Исмоилова, М. Эшнӣзова и других слово свойственное диалекту – это лексическая единица, встречающаяся в речи населения определенного региона и не встречающаяся в литературном языке. При решении задач, обусловленных темой исследования, мы в основном опирались на эту теорию.

В диссертации лексические диалектизмы рассмотрены в двух подразделах: 1. Неполные лексические диалектизмы. «Под понятием «неполные лексические диалектизмы» подразумеваются такие лексические единицы, которые несмотря на схожесть по звуковому составу на общенародный письменный литературный

язык, различаются своим смысловым обозначением»¹. То есть, по сути, они являются семантическими диалектизмами.

Неполные лексические или семантические диалектизмы относятся к группе слов существительных и прилагательных: а) слова имени существительного: **дукон** – суфаҳои дохили хона (*суфы (глиняные возвышения) внутри дома*); **пешвоз** – айвон (*дома с открытым порогом*), **тир** – болор, сутун, сутуни киштӣ (*балка, столб, мачта судна*) и др. В диссертации данный тип диалектизмов по смысловому обозначению классифицируется на пять групп. 2. Полные лексические диалектизмы. Это слова, сохраняющие в себе основной признак диалектных слов и имеющие определенную изоглоссу² являются «местным названием предметов, явлений»³ и имеют свои синонимы в литературном языке.

В зависимости от линии, ограничивающей распространение, полные лексические диалектизмы делятся на две группы:

1. **Полные противопоставленные лексические диалектизмы.** Эта группа диалектизмов кроме таджикского говора долины Вахан, также встречается в наречиях Рога, юге и севере Куляба, Рашта, Вахиё, Дарваза и Ванджа. Поскольку по мнению Г. Джураева: «Диалектизмы - изменяющаяся категория: бывают случаи, когда позиция некоторых из них сужается, и они постепенно выходят из употребления. Напротив, порой, часть из них, расширив ареал своего употребления, достигает уровня общенародного элемента»⁴.

Полные противопоставленные лексические диалектизмы делятся на 3 части:

1. Диалектизмы, встречающиеся в таджикском говоре долины Вахана, Куляба, Рога, Даштиджума. Эти диалектизмы делятся на четыре смысловые группы – имена существительные, имена прилагательные, глаголы и наречия: 1) имена существительные: а) понятия родства: **йана** (хохари шавҳар – *сестра мужа*), **мъма//мома**

---

¹Исмоилов Ш. Лексикаи лаҳҷаи водии Рашт. – Душанбе, 2018. –с. 56-57

²Филин Ф.Б. Проект словаря русских народных говоров / Ф. П.Филин. – М., – Л.: Изд -во АН СССР, 1961. – с. 20

³Максудов Т. Лексика ва фразеологияи шеваҳои тоҷикони Исфара. – Душанбе: Ирфон, 1977. – с. 20.

⁴Чӯраев Ғ. Забони ман-ҷаҳони ман. – Душанбе: Маориф, 2014. – 160 с.; 2016. –с. 59.

(бибй – бабушка); б) слова, обозначающие лиц и род занятия людей: **ажгол** (аҳли оила – члены семьи), **сулама** (субстант: чавони болиг – совершеннолетний), **арғшті** (раккос, раккоса – танцор, танцовщица); в) слова, обозначающие животных: **бъча//бича** (бузича, бузгола – козленок), **такалочък** (нарбузи то 3 сола – козел до 3-х лет); г) слова, обозначающие птиц, присмыкающихся и насекомых: **къткътак** (эзорсурхак – дятел), **чузук//чьзук** (қунғуз – жук) и др.; 2) имена прилагательные: **кърк** (хом – сырой, незрелый), **тъмч//тумч** (талхмаза – горьковатый) и др.; 3) глаголы. Глаголы наблюдаются в простых и сложных именных формах: **къчидан** (нӯшидан – пить), **вречидан** (хушк шудан – сохнуть), **кайак каран** (гаранг кардан – запутать), **пъру кардан** (чаппа кардан – свалить); 4) наречия: а) наречие времени, **амолй//хамолй** (ҳозир – сейчас), **толй** (то холо – до сих пор); б) наречие места: **ибар** (ин сӯ – эта сторона), **убар** (он сӯ – та сторона), **ита** (ин тараф – по этой стороне); в) наречие количества и степени: **уқа** (он қадар – так), **хамика** (хамин қадар – столько);

2. Лексические диалектизмы, находящиеся в обиходе в говоре таджиков Вахана, Рашта и Вахийи. Этот тип речевых единиц широко классифицируется и анализируется в диссертации по его смыслу и принадлежности к частям речи.

3. Лексические диалектизмы, относящиеся к таджикскому говору долины Вахан, Дарваза, Ванджа, Рашта и Куляба. Лексике данной группы в основном свойственна предметность, в связи с чем они разделены в диссертации на 5 тематических групп. Примером могут служить следующие слова: **бийор** (бародар – брат), **бийорак** (додар – братец), **ба** (бӯса – поцелуй), **амруд//амрут** (як навъи нок – тип почвы), **фъргомч//фъргонч** (гови ду-сесола – корова двух-трех лет), **фй** (фай – деревянная лопатка), **сағоч** (тахтасанг, санги суфта – большой плоский камень) и т.д.

Таким образом, полные противопоставленные лексические диалектизмы, корни которых не встречаются в литературном языке, используются не только в говоре таджиков Вахана, но и в других южных и юго-восточных говорах.

2. Полные непротивопоставленные лексические диалектизмы. Эта группа диалектизмов, являясь дифференцирующим фактором между говором таджиков Вахана и другими говорами, в то же время противопоставляет данный говор литературному языку. Они делятся на предметные и не предметные группы:

1) Предметные диалектизмы. В диссертации они разделены на 26 тематических групп. Приведем несколько примеров: а) **понятия родства**: **абоса** (абера – *правнук*), **бъчй** (амак – *дядя*), **лол** (бародари калонй – *старший брат*); б) **двор, дом, вспомогательные постройки и строительные материалы**: **нах** (хучраҳои хона, дӯкон – *комнаты дома*), **карсин** (нимдевори пахлуи суфаҳои хонаҳои бадахшонй – *боковая перегородка суфы (глиняные возвышения) в памирском доме*), **валч//волч** (чӯбҳои мудаввари сақфи хона, васса – *округлые деревянные части потолка*), **сьлимпойа** (зинапоя – *лестница*), **фърош** (қӯрғонча, муҳаввата барои нигоҳдории чорво – *хлев, огороженный участок для содержания скота*); в) **отрасль скотоводства**: **варук** (барраи нар – *баран*), **тохък** (кӯчқор – *баран-производитель*), **хашгов** (қутос – *як, горный бык*); 3) **название блюд, виды продуктов питания**: **бат** (таоми маросимй; дар лаҳчаи мунчонй – *традиционной блюдо; в мунджонском говоре: батък*), **шелон//шилон** (хӯроки идона – *праздничное кушание*), **шах** (таом аз гиёҳи чароғбарг – *блюдо из растения чароғбарг*), **ғълмъндй** (таоми сероб – *сочное блюдо*);

2) Непредметные диалектизмы, классифицируемые и исследуемые в диссертации по принадлежности к частям речи на три группы – имена прилагательные, глагольные и наречные слова.

Сохранение классических элементов в таджикском говоре долины Вахана. В данном говоре некоторые классические элементы нашли определенную изоглоссу, поэтому они известны как лексический диалектизм. К этой группе можно отнести слова **танбон//тунбон** (шалвор – *итаны*), **озодй кардан** (хушхол шудан аз касе – *радоваться кем то*), **фъргънч//фъргънч** (ғуночин – *тёлка*), **чарғ** (бози шикорй – *охотничий сокол*), **фълахмон** (олоти сангпаронй – *каменнотатальное устройство*) и т.д.

Вторая глава – «Семантико-тематическая классификация лексики таджикского говора долины Вахан» состоит из двух значительных разделов: слов предметных понятий и слов не предметных понятий. Предметные слова в диссертации разделены на 20 тематических групп. К примеру, было рассмотрено более 100 терминов родства, некоторые из которых носят общетаджикский, а большинство – диалектный характер. Например, в литературном варианте слово **набера – внук** в говоре таджиков Бадахшана проявляется в таких звуковых формах, как: **набъс//нъпъс** (Вахон), **набоса, нъвера** (дальний одногрупповый говор), **набас // набаса //**

набиса (классический) ¹; **нибос**// **нибес** // **набус**//**набес** (шугнано-рушанский), **набус** // **набес** // **набас** (сарикольский), **набас** // **навес** (язгулямский), **навеса** (мунджанский).

Относительно влияния ваханского языка на таджикский говор долины Вахан примечательно отметить проникание лексических элементов ваханского языка: **нан** (мать – Чилток), **нани** (мать – Ямг, Удит, Нижгар). Эта форма зафиксирована и в бухарских говорах с таким же значением ², также исследователями упомянута ее употребление в горонском диалекте в форме **нъна** (мать) ³.

Таким образом в диссертации анализу подвержен ряд лексики: слова, обозначающие блюда и продовольственные продукты – более 60 диалектизмов; названия бытовой утвари и принадлежностей – более 80 диалектизмов; слова, обозначающие предметы двора, дома, хозяйственных построек и строительные материалы – около 120 лексических единиц; названия животных – около 70 диалектизмов; названия птиц – более 50 диалектных терминов; названия насекомых, рептилий и ядовитой живности – 40 диалектных слов; названия тканей, одежды, головных уборов и обуви – 65 диалектизмов; слова и термины сельскохозяйственной отрасли – более 120 наименований; названия растений – более 80 диалектизмов; названия биологических органов человека – 30 диалектизмов; названия болезней – 60 наименований; женские украшения – более 40 слов; явления природы – 50 наименований; названия игр – более 70 диалектизмов; слова и термины, относящиеся к народным обрядам и обычаям – 45 единиц; названия частей и принадлежностей колыбели – 15 единиц; слова и словосочетания, относящиеся к ремесленничеству – более 30 диалектизмов; слова и термины, связанные с искусством – более 15 единиц; слова и словосочетания, относящиеся к охоте – более 20 диалектизмов.

Второй раздел главы, названный «**Непредметные слова**», состоит из двух подразделов: 1) **Слова имен прилагательных.**

---

¹ Фарҳанги забони тоҷикӣ: – М.: Сов. энциклопедия, 1969. ҷ. 1. 951 с. ҷ. 2. – 950 с.

² Маҳмудов М., Бердиев Б. Луғати мухтасари лаҳҷаҳои Бухоро /М.Маҳмудов., Б. Бердиев -Душанбе: Дониш, 1989. – с. 122.

³ Ҷӯраев Ғ. Лексика / Шеваи чанубии забони тоҷикӣ./Ғ. Ҷӯраев. Ҷ.1. – Душанбе: Дониш, 1980. – с. 87 – 328.

Данный тип диалектизмов разделен ещё на три группы: а) слова, обозначающие состояние и характер человека: **кайак** (гаранг – *рассеянный*), **сахра** (якрав – *упрямый*), **бағит** (бахил – *скупой*), **чарнах** (беодоб – *невежливый*), **кърма** (фарбех – *жирный*); б) слова, описывающие признак и нрав животных: **ғълба** (алобуло – *пестрый*), **къшин** (жўлидамўй – *лохматый*), **нучум** (нозой; кисир – *бесплодная*); в) слова, обозначающие признак и свойство различных предметов: **сьтавр** (ғализ – *густой*), **тапуна** (вазнин – *тяжелый*), **фърах** (пахн, васеъ – *широкий*), **ханурй//хънурй** (суп-сурх – *ярко-красный*), **чалдък** (гандуми тезрас – сорт скороспелой пшеницы). Вместе с тем, слова этого раздела классифицированы по структуре на простые, производные и сложные диалектизмы, показана их этимологическая связь с литературным языком и ваханским языком; 2) **Глагольные слова**. В зависимости от структуры в говоре главным образом бытуют простые и составные (именные) глаголы. Следовательно, в диссертации рассматриваются два структурных типа глаголов: а) **Простые глаголы**: **къръндидан** (хоридан – *чесать*), **лъшмидан** (лағжидан – *подскальзывать*), **къжидан** (курт кашидан, нўшидан – *кушать, пить*), **варчидан** (барзадан – *засучивать*) и др. Простые глаголы, обозначающие действия человека, других животных и предметов, делятся на три группы: а) глаголы, свойственные человеку: **навохтан//нъвохтан** (дашном додан – *ругать*), **чокондан** (чок кардан – *вспаривать*); б) глаголы свойственные птицам и животным: **туридан** (рамидани асп, хар – *пугаться; шарахаться* (от испуга), **пахсидан** (нолиш кардан бар асари фишори бор ё дард – *стоны* из-за стресса или боли); в) глаголы, связанные с действием и состоянием различных предметов: **пъракидан** (оташ паридан – *искриться*), **вағидан** (зуд аланга гирифтани оташ – *быстро вспламеняться*), **тахсидан** (таровидан, захидан – *капать*); б) **Составные глаголы**. Именные составные глаголы образуются из именных частей и вспомогательных глаголов. Именная часть этих глаголов состоит из существительных, прилагательных, наречий и применяется для обозначения действия людей, животных, птиц, рептилий и т.д. Этот вопрос подробно изучен в диссертации.

Из классификации и анализа диалектов в тематическом аспекте видно, что количество предметных диалектизмов в таджикском говоре долины Вахан гораздо больше, чем непредметных.

Третья глава, озаглавленная «**Заемствованные слова в таджикском говоре долины Вахан**», состоит из семи разделов и множества подразделов. В трех подразделах первого раздела данной главы рассматриваются способы фонетического, грамматического и лексического освоения арабских, тюркско-монгольских, русско-европейских заимствований. Второй подраздел посвящен изучению фонетических, семантических и грамматических аспектов арабских элементов в среде таджикского говора долины Вахан. Здесь широко изучается включение арабских элементов в словообразовательные модели таджикского языка: **натечадор** (серфарзанд, серзурёт – *многодетный, плодовитый*); **орусак//орусък** (лұхтак – *кукла*); **чатгар** (тўйхабар – *оповещение о свадьбе*); в религиозных понятиях: **дуо**, **фотийа**, **шон** (*молитва, благословение, ишан*), **эмом** (пешво – *предводитель*); в исторических понятиях: (**қозй**, **халифа**, **шайх**, **суфй** – *кази, наместник, старейшина, суфий*); обозначении обычаев и обрядов: **мавлут** (мавлуд – *рождение*), **чъноза** (чаноза – *похороны*), **азойим** (чилёсин – *сорокакратное чтение суры корана*). Арабские слова в диссертации разделены на 13 семантических групп. Третий раздел данной главы посвящен изучению тюркско-монгольских слов. В этом разделе исследуются факторы проникновения тюркских слов в лексику данного говора, их фонетические и семантические изменения согласно правилам говора и их использование в качестве словообразовательного элемента. Тюркские элементы таджикского говора долины Вахан в тематическом аспекте были разделены на следующие группы: 1) родственные понятия – **йанга** (*зани бародар – жена брата*), **қайсангъл** (*хохарарўс – сестра невесты*) и др.; 2) название кушаний и продовольственных продуктов: **қъмоч** (*нони чўпонй – патсуший хлеб*), **бурсок** (*орзук – пончик*), **кавардак // къвардак** (*картошкабирён – жаренная картошка*); 3) название частей тела: **арка** (*тахтапушт, китф – спина, плечо*), **кавурға** (*устухонҳои қафаси сина – реберные кости*); 4) название зверей и птиц: **кучук** (*сагбача – щенок*), **қърни** (*як навъи зоғ – вид вороны*); 5) имена собственные: **Тухта** – *Тохта*, **Қаракуш** – *Каракош*; 6) различные понятия: **қоп** (*халта – мешок*), **қълпоқ** (*каллапўш – головной убор*), **қълтък** (*сўк, устухонҳои борики моҳй – тонкие рыбьи кости*) и др.

В четвертом разделе рассматриваются русско-европейские слова, способы их проникновения в таджикский говор долины

Вахана и претерпевание ими фонетических изменений. Эти слова сгруппированы по значению и тематике. Кроме того, изучается использование русских элементов как словообразовательные средства, способы их фонетической, грамматической, лексической и семантической освоенности в говоре. Русско-европейские слова, публично (через современный таджикский литературный язык) вошедшие в говор, разделены на 21 семантическую группу. Также известны случаи, когда русские слова проникают в лексику говора неформальным путем или индивидуальным образом. В данном случае слова, обретая диалектный характер, по-разному звучат в речи людей разного возраста: **савсим** (*совсем*), **вапше** (*вообще*), **мишат** (*мещать*), **карочи** (*короче*) и т.д. При этом в говоре также наблюдается употребление русских варваризмов, таких как **дурак** (ахмак – *дурак*), **лапух** (гаранг – *лопух*), **мерзавец** (нобакор – *мерзавец*).

В пятом разделе данной главы, посвященном исследованию памирских слов, употребляемых в таджикском говоре долины Вахана, представлен подробный обзор о влиянии соседних ваханскому говору языков, общем употреблении ряда памирских слов в таджикских говорах Бадахшана, о наличии корней слов в литературном языке и обретении диалектного характера памирскими элементами, ареале распространения, характерных говору формах и их обусловленности социально-экономической и культурной жизнью народа. В диссертации в виде таблиц 1 и 2 продемонстрировано формально-семантическое отношение памирских элементов в сравнении с ваханским языком, другими памирскими языками, южными и юго-восточными говорами, а также с литературным языком.

В шестом разделе, озаглавленном «**Слова дарийского и пуштунского происхождения в таджикском говоре долины Вахан**», подробно описывается взаимосвязь и влияние языков дари, пушту и их говоров на таджикский говор долины Вахана. Принимая во внимание обзоры исследователей отрасли У. Обидова и А. З. Розенфельда, мы разделили слова данного раздела по ареалу распространения на две группы: 1) слова, употребляемые в современном таджикском литературном языке, языке дари и диалектах таджиков Бадахшана; 2) слова, которые обрели диалектный характер и встречаются в говорах таджикского и дари языков. Слова этой группы употребляются в следующих случаях: а)

идентичны по форме и значению: **падар** – *отец*, **модар** – *мать*, **зан** – *женщина*, **мард** – *мужчина*, **чавон** – *юноша*, **бача** – *парень*, **духтар** – *девушка*; б) претерпели фонетические изменения: **бор** (бахор – *весна*), **дан//даан//дабан//дон** (дахон – *уста*), **кълй // килй // келй //килй** (калид – *ключь*); в) некоторые слова характерны и говору таджиков Вахана и говорам языка дари: **дади** (ГТВ) – **доди** (ЯД) (падар – *отец, папа*), **нан//нани** (ГТВ) – **нана** (ЯД) (модар – *мать, мама*) и др. Вместе с тем в исследуемом говоре наблюдаются также слова языка пушту: **пакол** (тоқй – *головной убор*), **пъкул** (кулох – *индийский берет*), **машнари** (фиристода – *миссионер*) и т.п.. Факторы воздействия и словообмена между говором таджиков Вахана, говорами таджиков Бадахшана и говорами языка дари, проиллюстрированы в диссертации на конкретных примерах.

В седьмом разделе, озаглавленном «**Ягнобские слова в таджикском говоре долины Вахана**», с опорой на историко-этнографические сведения М. С. Андреева, Е. М. Пещеровой, В. А. Лившица, А. К. Писарчика, Н. Боголюбова, А. Л. Хромова, С. Мирзозода, М. Косими и других мы сгруппировали ягнобские слова, употребляемые в данном говоре, следующим образом: 1) слова, которые употребимы в таджикском говоре долины Вахана и ягнобском языке без изменений по форме и значению, корни которых не встречаются в литературном языке: **бучча** (гӯшбурида – *карнаухий*), **гундй** (нони аз танӯр болои хокистар афтода – *лепешка свалившаяся на залу*); **тахми** (нони равганини варакин – *слоённая масляная лепешка*) и др; 2) слова, обретшие диалектный характер: **зак//заг** (ахлооти бо пешоб омехтаи ҳайвоноти хонагӣ *перемешанный с мочой помет домашних животных*), **чеб//чебак** (киса, чайб – *карман*); 3) слова, различающиеся по форме, но имеющие общего значения: **вириин//виринак** (тарош, тарошидан – *скобление, строгать*) (ГТВ) – **вьреш//вьреш кардан** (ЯЯ), **жавак//жав** (оби дахон – *слюни*) (ЯЯ) – **жовин//жувин** (ГТВ) (касе, ки оби дахонаш меравад – *кто-либо с текущими слюнями*) и т. д.; 4) слова одной формы, имеющие разное значение: **бал** (бол – *крыло*) (ЯЯ)- **бал//бал кардан** (бирён кардан – *жарить*) (ГТВ), **ғулба** (гурбаи калон – *большая кошка*) (ЯЯ) – **ғълба** (саги алобуло – *пестрая собака*) (ГТВ), **ғуппа** (ғафс – *толстый*) (ЯЯ) – **ғьп** (чомаи курбоққа *водорослевая тина*) (ГТВ), **ғуш** (гӯш – *ухо*) (ЯЯ) – **ғуш // ғуш ёфтан** (вақт, фурсат ёфтан – *найти время, удобный случай*) (ГТВ).

Таким образом, элементы ягнобского языка в таджикском говоре долины Вахана употребляются в прямой форме, как без формальных и семантических изменений, так и с небольшим изменением формы и некоторыми семантическими изменениями.

Выводы и результаты, полученные автором диссертации, обобщены в тринадцати пунктах. Подводя итоги рассмотрения, классификации и лексико-семантического анализа таджикского говора долины Вахан можно сделать следующие выводы:

1. Таджикский говор долины Вахана является неотъемлемой частью бадахшанского наречия южного диалекта таджикского языка. Для него характерны фонетические, грамматические и лексические особенности, отмеченные А. З. Розенфельдом [1971], что подтверждает его отличие от ближних и дальних говоров и наречий своей группы охватом обильного диалектного материала [5 – М].

2. Эти отличия в словарном составе говора можно наблюдать в выявлении многих фонетических, грамматических, лексико-семантических особенностей общенародных слов и лексических диалектизмов. Разнопластный словарный состав свидетельствует о том, что ареал распространения данного говора являлся ареной многих социальных, экономических, политических и культурных событий, имевших место в разные исторические периоды. За каждой семантической группой слов представлены отдельные периоды жизни народов региона, хозяйственное совершенство, развитие и преобразование ремесленничества, животноводства, соблюдение местных и религиозных традиций и обрядов и т.д., сохранившихся за счет словарного запаса говора [3 – М].

3. Один из основных пластов лексического фонда данного говора составляют общетаджикские слова, которые в среде говора имеют свои характерные особенности: а) употребляются так же, как и другие говоры своей группы, без формальных и семантических изменений. Например, **чорӯб** (веник), **чав** (ячмень), **гандум** (пшеница), **лачом** (узда), **зин** (седло), **бозу** (предплечье), **шона** (гребень), **панча** (запястье), **нохун** (ноготь), **шуш** (легкие), **по** (нога), **мижа** (ресница), **зону** (колени); б) употребляются с формальными (звуковыми) изменениями: **дъст** – даст (рука), **гърг** – гург (волк), **бънй** – бинй (нос), **амра** – хамрох (попутчик, спутник); в) употребляются с семантическими изменениями общеупотребительных слов: **тоқ** (тиреза – окно), **гар** (карахтави

рӯйи обилаи пӯст – зуд, *чесотка*), **ко** (ку, канӣ – где), **остон** (санги муқаддас, зиёратгоҳ – *надгробие, могила*) [2 – М].

4. В лексическом составе данного говора употребимы полные и неполные лексические диалектизмы, что отличает его от других бадахшанских наречий таджикского языка: **бел** – *лопата*, **чома** – *халат*, **шо́на** – *гребень*, **каду** – *тыква*; **бох** (алабучӣ, махлуқи афсонавие, ки кӯдакнро бо он метарсонанд – *злой дух, мифическое существо, которым пугают детей*), **варук** (кӯчкор, гӯсфанди нар – *баран-производитель*), **ғуш йофтан** (вакт, фурсат ёфтан – *найти время, удобный случай*), **парчук** (мухпар – *приспособление с проволочной щёткой для прокалывания раскатанного на лепёшки теста*), **чук** (рост – *прямо*), **шот** (таом, хӯрок – *еда*), **шилч** (суми пойи ҳайвонот – *копыто животных*) и др.

5. Лексические диалектизмы таджикского говора долины Вахан по значению и принадлежности к частям речи делятся на две основные группы: 1) предметные слова; 2) непереклассифицированные слова. Непереклассифицированные слова, которые в основном употребляются для выражения признака и свойства вещественных понятий, движения, состояния и действия предметов, признака состояния и действия, в зависимости от морфологической принадлежности сгруппированы и изучены путем разделения ещё на 3 группы: 1) имена прилагательные; 2) глагольные слова; 3) наречные слова. Предметные диалектизмы – это в основном имена существительные, обозначающие названия предметов и различные явления, бытующие в жизненной среде носителей говора, разделенные и проанализированные в 20-и тематических группах [1 – А; 2 – А; 3 – А; 4 - А].

6. Глагольные слова по значению классифицируются на три группы: а) слова, обозначающие движение и состояние человека: **калева шудан** (гаранг, гич шъдан – *растеряться*), **къводӣ кардан** (далолагӣ кардан – *посредничать*), **сахрагӣ кардан** (якравӣ кардан – *упрямствовать*), **кълъғбод кардан** (сипосгузорӣ кардан, ташаккур гуфтан – *благодарить, выразить признательность*); б) слова, обозначающие состояние и действие зверей и птиц: **буғма овардан** (дар бораи шиками ҳайвон) – *вздутие живота животных*), **саргардък шудан** (сар чарх задан – *кружиться (голова)*), **ғалт задан** (ғел задан – *лежащее состояние*), **нъхшор/нъкшор кардан** (нӯхшор кардан – *жевание скота*), **қакра задан** (чаҳ-чаҳ кардан – *пение птиц*); в) слова, обозначающие состояние и действие

различных предметов: **лък задан** (бастани дар, дарвоза – *запирать ворота*), **певанд задан** (пайванд мондан – *ставить закладки*), **чурт задан** (фикр кардан – *думать*). Кроме того, глагольная лексика в зависимости от словообразовательной структуры подразделена на группы простых и составных глаголов и анализируется в зависимости от структурных форм: **богидан//вогидан** (баос задани гов – *мычание коровы*), **риштан** (ресидан – *прясть*), **шькъмбидан** (кӯфтани пашм барои аз хам чудо кардани қилҳои он – *чесать шерсть*), **шуридан** (кофтан – *искать*), **йарж** (вазидани шамол – *веет ветер*), **наво кардан** (дашном додан – *сквернословить*), **қлоғ гирифта** (масхара кардан – *осмеивать*), **пдӯфк задан** (нохун задани пашм – *чесать шерсть*); **рапур додан** (хабаркаши кардан – *сплетничать*);

7. Наречные слова классифицируются и анализируются в связи с обозначением ими способа действия, степени и количества, места и времени: а) способ действия: **ғавҷык** (пачақ, поймолшуда – *смято, затоптанно*), **къшин** (парешон, шонаназада – *спутанно, растрёпанно*), **қела//қила** (мушкил, душвор – *трудно, сложно*), **чалд** (зуд, тез – *быстро*); б) количество и степень: **данг** (ниҳоят сахт – *очень жестко*), **лаж – лаж** (лаболаб – *наполненный до края*), **към - қап** (бениҳоят, бисёр – *очень*), **камык** (камтар – *меньше*); в) место: **пас** (пушт, қафо – *задняя часть*), **палу** (пахлу – *бок*), **боло** (*верх*); г) время: **рузминӣ** (рӯзона – *днем*), **порина** (порсол – *в прошлом году*), **торикон** (субҳи барвақт – *рано утром*).

8. Использование заимствованных слов по сравнению с другими южными говорами и другими наречиями таджиков Бадахшана в речи таджикоязычных жителей Вахана является несколько иным и многопластным. Словарный состав данного говора содержит заимствованные элементы арабского, тюркско-монгольского, русско-европейского, памирского, ягнобского, дари, пуштунского и хинди языков, прошедшие на разных стадиях процесса освоения в фонетическом, грамматическом и лексическом аспекте. Основные особенности таджикского говора долины Вахан отличаются от других наречий южного диалекта заимствованием слов из других языков следующим образом: а) заимствования из языков индийской группы через ваханский язык и другие восточно-иранские языки, непосредственно проникшие в лексический состав данного говора: **андвол** (чӯра – *друг*), **дум** (ҳофиз – *певец*), **мандал** (нимдевори пахлуи суфаҳои хонаҳои бадахшонӣ – *боковая перегородка суфы (глиняные возвышения) в бадахшанском доме*); б) заимствования,

проникшие в лексический состав данного говора непосредственно из восточно-иранских языков: **алғов** (доду фарёд – крики), **нан** (мать), **тат** (отец); в) тюркско-монгольские заимствования, не встречающиеся в других говорах южного диалекта таджикского языка: **къз** (сер – сытый), **крав** (манзили исти чўпонон – пастуший стан), **карк** (сирф, соф – чисто); **къругмол** (муфоҳизи кишту кор – оберегание посева), **киш** (рўймоли туркӣ – тюркский платок), **кълош//қалош** (қашшоқ – бедный) [3 – М];

9. К региональной лексике в основном относятся слова, проникшие из языковой среды Бадахшанского региона: **чокон** (холи сунъӣ – искусственно нанесенная родинка), **нъхса** (нусха – экземпляр), **топик** (қисми болоии сари мурғон, тоҷак – гребешок на голове у кур), **тофч** (доғ – пятно), **тухна** (дуд, кўрдуд – удушливый дым, чад), **уч** (боло – верх). Некоторые из этих слов являются субстратной лексикой, которые до сих пор употребляются в других восточно-иранских языках, включая ягнобинский: **арка** (пушт – спина), **вағидан** (гирия кардан – плакать), **ғанак задан** (дарзаҳои ғаллаи даравшуда, ки дар замин паҳлуи ҳам гузошта шудаанд – собранные на земле кучи скошенных пшеничных снопов) [5 – М];

10. Одна из отличительных черт таджикского говора долины Вахан заключается в том, что в нем присутствуют согласные с церебральным свойством: **чуш задан** (чўш зада баромадани ях – вскипание льда), **тох** (авария), **тотъвък**, **тотъв шудан** (ғелида рафтан – покатиться), **бэт** (либос – одежда), **доп задан** (тап-тап задан – сильно биться, колотиться), **дов** (нодон, бесавод – глупец, неграмотный), **дэшн** (аз зоти мушқо – из рода мышей), **гундос** (мурда, часад – труп).

11. Ещё одним фактором знакомства с фонетическими и лексическими особенностями лексики таджикского говора долины Вахан является то, что следование друг за другом двух согласных в начале слов здесь встречается чаще: **бронгас** (овози баланди чизе – громкий звук чего-либо), **шпак** (пачак; фуруҳамида- беспорядочное перемешивание), **трахтов** (нони тунук, чапотӣ – тонкий хлеб, чапати), **школбед** (навъи сафедор – вид тополя), **ғлой** (настаран – шиповник), **члажм** – (навъи бутгаи кўҳии мевадиханда – вид плодоносящего кустарника), **шпод** (навъи мева – вид фрукта), **шпинг** (навъи мева, ки дар кўх мерӯяд – фрукт произрастающий в горах), **транчидан** (таранг бастан – туго завя зывать), **пйаҳык**

(навъи бед – вид ивы), **птарк** (часади нимхӯрдаи сайд – падалъ) и т.д. [5 – М].

12.Примечательной особенностью таджикского говора долины Вахан является также наличие звука **ц**, не свойственного таджикскому языку и проникшего в фонетическую структуру говора сел Ямг и Нижгар через восточно-иранские языки, в частности ваханский язык: **цръмбидан** (пучидан – *щипать*), **цък** (бо сурати амудӣ рост истодан – *стоят перпендикулярно*), **цъльк задан** (чорзону ништастан – *сидеть, скрестив ноги*), **тоц** (рахнаи девор ё чангали анбӯх – *брешь в стене или гуще леса*), **цланд** (хасак, пучак – *подвой, дикое плодовое дерево*), **сицпърк** (муши хурд – *маленькая мышка*).

13.Рассмотрение таджикского говора долины Вахан, с одной стороны, представляет собой социальный исторический факт для сохранения лексического запаса жителей данного региона, а с другой, имеет значительное научное и диалектологическое значение для исследования развития лексической системы говоров и периферийных наречий таджикского языка, применимой в многоязычной среде под воздействием различных языковых и экстралингвистических факторов, обретая таким образом отличительные особенности.

Содержание и основные результаты диссертационного исследования опубликованы в следующих публикациях:

А) Научные статьи, опубликованные в рецензируемых известных изданиях, рекомендованных ВАК при Президенте Республики Таджикистан и ВАК при Министерстве образования и науки Российской Федерации:

[1-М]. Муминова С. Б. Лексикаи таомҳо ва анвои хӯрокворӣ дар лаҳҷаи тоҷикони Ваҳон//Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон. – 2019. – № 2 (79). – С. 67– 71.

[2-М]. Муминова С. Б. Номи асбобҳои рӯзгор дар лаҳҷаи тоҷикони Ваҳон//Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон. – 2019. – № 3 (80). – С. 35– 39.

[3-М]. Муминова С. Б. Истилоҳоти ҳешутаборӣ дар лаҳҷаи тоҷикони Ваҳон//Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон. – 2020. - № 1 (84). – С. 85–90.

[4-М]. Муминова С. Б. Калимаю истилоҳоти ифодакунандаи мафҳуми хонаю ҳавлӣ ва масолеҳи сохмонӣ дар лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Ваҳон//Ахбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2021. - № 1 (261). – С. 183-194.

[5-М]. Муминова С. Б. Номи бозиҳо ва баъзе мафҳумҳои ба онҳо алоқаманд дар лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Ваҳон//Паёми Донишгоҳи Хоруғ.- 2023.- № 1 (25).- С. 24-27.

Б) Мақолаҳое, ки дар нашрияҳо ва маҷаллаҳои илмӣ ба таърифи расидаанд:

[6-М]. Муминова С. Б. Оид ба муносибати лексикаи лаҳҷаи тоҷикони Ваҳон бо забони ваҳонӣ//Масъалаҳои мубрами тарҷума ва забоншиносӣ дар замони муосир (маводи Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ). – Душанбе: Матбааи Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон, 2019. – С. 159 – 161.

[7-М]. Муминова С. Б. Мондагории унсурҳои луғавии классикӣ дар лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Ваҳон//Атри сухан (Маҷмуаи илмӣ).- Душанбе, 2021. – С. 94-97.

[8-М]. Муминова С. Б. Калимаю истилоҳоти номи маросимҳо ва урфу одатҳои мардумӣ дар лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Ваҳон// Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба рӯзи байналмилалӣ Истиқлоли давлатӣ ва рушди забони модарӣ (маводи Конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Истиқлоли давлатӣ ва рушди забони модарӣ” (18-уми февралӣ соли 2022). - Душанбе, 2022. – С. 69 – 71.

[9-М]. Муминова С. Б., Муминова А. Б. Доир ба табиати вожагони муштараки лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Ваҳон ва баъзе забонҳои помирӣ//Масъалаҳои забоншиносӣ. – Душанбе, 2022, №1 (1). – С. 101-107.

[10-М]. Муминова С. Б. Калимаҳои туркӣ-узбекӣ дар лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Ваҳон//Масъалаҳои забоншиносӣ. – Душанбе, 2022, № 2(2).-С. 80-84.

Аннотатсия

ба диссертатсияи Муминова Сафарбегим Бахриевна дар мавзуй «Лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабони водии Вахон» барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филологӣ, аз рӯйи ихтисоси 10.02.01. – Забони тоҷикӣ.

Калидвожаҳо: шеваи ҷанубӣ, лаҳҷа, лаҳҷаи тоҷикзабони водии Вахон, гӯйиш, диалектизм, диалектизми лексикӣ, диалектизмҳои лексикии пурра ва нопурра, диалектизмҳои лексикии пурраи муҳолиф ва ғайримуҳолиф; калимаҳои умумитоҷикӣ, калимаҳои ашӣӣ, калимаҳои ғайриашӣӣ: калимаҳои сифатӣ, калимаҳои феълӣ, калимаҳои зарфӣ.

Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ баррасии лингвистӣ, таҳқиқи луғавию маъноӣ, таҳлили синхронӣ ва тавсифи таркиби луғавии лаҳҷаи тоҷикзабони водии Вахон дар муқоиса бо маводи забони адабии ҳозираи тоҷик ва баъзе лаҳҷаву гӯйишҳои ҳамгурӯҳ анҷом дода мешавад.

Хусусиятҳои луғавию маъноии лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабони водии Вахон, натиҷагирӣ аз таркиби луғавии лаҳҷаи мазкур, нишон додани ҳудуди интишори диалектизмҳо, таҳаввулоти дохилилаҳҷавӣ ва таъсири муҳити экстралингвистӣ ба лаҳҷаи тоҷикзабони водии Вахон ба сифати матлаби аслии диссертатсия қарор дода шудааст.

Лексикаи лаҳҷаи тоҷикзабони водии Вахон дорои вижагиҳои ба худ хос буда, ҳамчун проблемаи муҳим дар забоншиносии тоҷик бори аввал ба сурати рисолаи илмӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар диссертатсия оид ба мавқеи калимаҳои умумитоҷикӣ, дараҷаи истеъмоли ва шакли фонетикӣ онҳо дар лаҳҷа, моҳияти диалектизм ҳамчун воҳиди луғавӣ, таснифоти диалектизмҳои лексикии пурраву нопурра, муҳолифу ғайримуҳолиф минтақаи корбурд ва изоглосс (ҳудуди интишори диалектизмҳо) нишон дода шуда, нишонаҳои муҳимтарини баъзе калимаҳои лаҳҷавӣ, ки доираи истеъмоли онҳо аз ҳудуди густариши лаҳҷаи тоҷикзабони водии Вахон берун мебарояд, дақиқ қарда мешаванд; таҳлили маъноии диалектизмҳои лексикии хоси лаҳҷаи зикршуда, таснифоти мавзӯӣ, луғавию маъноии калимаҳои ашӣӣ, ғайриашӣӣ ва калимаҳои иқтибосии дар муҳити лаҳҷа азхудшуда имкон додааст, хусусиятҳои гуногуни луғоти лаҳҷавӣ минтақаи таҳқиқшаванда бо далелҳои фаровони забонӣ нишон дода шаванд. Як зумраи чунин калимаҳо, бешубҳа, барои

умумӣ шудан ва пур кардани ҷойҳои холимондаи таркиби луғавии забони адабии ҳозираи тоҷик ҳуқуқ пайдо мекунанд.

Натиҷаҳои таҳқиқот дар раванди таълими фанҳои шевашиносии муосир ва лаҳҷашиносии таърихӣ, забони адабии ҳозираи тоҷик, таърихи забони тоҷикӣ, услубшиносӣ, ҳусни баён, мардумшиносӣ ва ғ. дар ихтисосҳои филологии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва коллеҷҳои омӯзгорӣ, ки забони таҳсилшон тоҷикист, истифода шуда метавонанд. Маводи диссертатсияро луғатнигорон барои таҳияи фарҳангномаҳои шевагӣ метавонанд ба кор баранд.

Тавсияҳои назариявӣю методӣ ва амалии диссертатсия, маводи он дар таълими фанҳои асосӣ, ба сифати курсҳо ва семинарҳои таҳассусӣ дар ихтисосҳои филологӣ истифода мешаванд, ки барои шиноختи диалектизмҳо ва рушди фарҳанги нутқи омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, коллеҷҳо ва хонандагони мактабҳои миёнаи умумӣ мусоидат хоҳанд кард.

АННОТАЦИЯ

диссертационной работы Муминовой Сафарбегим Бахриевны на тему «Лексика таджикского говора долины Вахан», представленной на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01. –Таджикский язык.

Ключевые слова: южный диалект, говор, таджикский говор долины Вахана, наречие, диалектизм, лексический диалектизм, полные и неполные лексические диалектизмы, полные противопоставленные и непротивопоставленные лексические диалектизмы; общетаджикские слова, предметные слова, непредметные слова: прилагательные слова, глагольные слова, наречные слова.

В диссертационной работе проведены лингвистический обзор, лексико-семантическое исследование, синхронный анализ и описание словарного состава таджикского говора долины Вахан в сопоставлении с материалами современного таджикского литературного языка и некоторых говоров и наречий, относящиеся к одной диалектной группе.

Предметами диссертационного изыскания выбраны лексико-семантические особенности лексики таджикского говора долины Вахан, подведение итогов исследования словарного состава данного говора, представление пределов распространения диалектизмов, внутри диалектной эволюции и влияния экстралингвистической среды на таджикский говор долины Вахана.

Лексика таджикского говора долины Вахан имеет характерные особенности и как важная проблема таджикского языкознания впервые подвергается монографическому исследованию. В диссертации показаны: место общетаджикских слов, степень их употребления и их фонетическая форма в говоре, сущность диалектизма как лексическая единица, классификация полных и неполных лексических, противопоставленных и непротивопоставленных диалектизмов, ареал и изоглосс (ареал распространения диалектизмов), а также некоторые диалектные слова, диапазон употребления которых выходит за рамки употребления таджикского говора долины Вахан; семантический анализ лексических диалектизмов, присущих указанному говору, тематическая, лексико-семантическая классификация предметных,

непредметных и заимствованных слов, освоенных в диалектной среде, позволившие на базе фактического материала показать различные особенности диалектной лексики исследуемого региона. Таким образом, несомненно, целый ряд из них будут становиться общеупотребляемыми и употребляться с целью обобщения и восполнения пробелов словарного состава современного таджикского литературного языка.

Результаты исследования могут использоваться в процессе преподавания дисциплин современной и исторической диалектологии, современного таджикского литературного языка, истории таджикского языка, стилистики, культуры речи, этнографии и др., при изучении филологических специальностей учреждения высшего профессионального образования и педагогических колледжей. Материалы диссертации могут быть использованы лексикографами при составлении диалектных словарей.

Теоретические, методические и практические рекомендации диссертации, ее материалы используются при преподавании основных дисциплин, в качестве спецкурса и специального семинара по филологическим специальностям, для содействия познанию диалектизмов и развитию речевой культуры преподавателей учреждения высшего профессионального образования, колледжей и учащихся средних общеобразовательных школ.

ANNOTATION

to the dissertation of Muminova Safarbegim Bahrievna on the topic of "Vocabulary of the Tajik – Speaking People in Wakhan Valley" for the degree of candidate of Philological Sciences based on the specialty 10.02.01. –Tajik language

Keywords: southern dialect, dialect of Tajik speakers in Wakhan, dialect, dialecticism, lexical dialecticism, complete and incomplete lexical dialecticisms, complete oppositional and non-oppositional lexical dialecticism, common Tajik words, objective words, non-objective words, adjectives, verbs, adverbs.

This dissertation examines the linguistic review, lexical and semantic research, synchronous analysis and description of the lexical structure of the Tajik speakers' dialect in Wakhan in comparison with the materials of the modern Tajik literary language and some other dialects stemming from similar groups.

The main topic of this dissertation is to show the lexical and semantic features of the lexicon of the dialect of Tajik-speaking people in Wakhan, drawing conclusions from the lexical structure of given dialect. It indicates the scope of dialects, intra-dialectal evolution and the influence of extralinguistic environment on the dialect of Tajik speakers in Wakhan.

The lexicon of the dialect of Tajik-speaking people in Wakhan has its own peculiarities and this is the first research discussing it as an important issue in the form of monograph in Tajik linguistics. The dissertation evidences the position of common Tajik words, the degree of their use and phonetic form in the dialect, the essence of dialectics as a lexical unit, the classification of complete and incomplete lexical dialects, oppositional and non-oppositional, areal, researched area and isogloss, and confirms the most important signs of dialects and their consumption boundaries which goes beyond the development of the Tajik speakers' dialect of Wakhan. The semantic analysis of the specific lexical dialects of the mentioned dialect, thematic classification, lexical and semantic words, non-objects and quotations in the dialect environment allowed to study the various features of the dialect lexicon of the study area with abundant evidence. A number of such words, of course, have the right to generalize and fill in the gaps in the lexical structure of the modern Tajik literary language.

The outcome of this research can be used in the process of teaching modern grammar and historical dialectology, modern Tajik literary language, history of the Tajik language, methodology, rhetoric, ethnography, etc. philological specialties of higher education institutions and pedagogical colleges with Tajik language as a medium of instruction. The dissertation materials can also be used by lexicographers when compiling dialect dictionaries.

Theoretical, methodological and practical recommendations of the dissertation, as well as its materials are relevant to teaching basic disciplines, in the form of a special course and specialised seminars on philological specialties, to promote the knowledge of dialecticism and the development of the speech culture of teachers of institutions of higher education, colleges and students of secondary schools.

Рӯйхати ихтисораҳо:

АҚД-Автореферат кандидатской диссертатсии
АДД-Автореферат докторской диссертации
ГЗАҲТ-Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик
ҒЛ-Ғиёс-ул-луғот
ЗАҲТ-Забони адабии ҳозираи тоҷик
ЗЯ - Забони яғнобӣ
ЗД. - Забони дарӣ
ЛМЛБ - Луғати мухтасари лаҳҷаи Бухоро
ЛТБ – Лаҳҷаҳои тоҷикзабонони Бадахшон
ЛТВ- Лаҳҷаи тоҷикзабонони водии Вахон
МТОК- Муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ
ФГҶЗТ- Фарҳанги ғуёишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ
ФЗТ-Фарҳанги забони тоҷикӣ
ФЯТ-Фарҳанги яғнобӣ-тоҷикӣ
ФТЗТ-Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ
ШҶЗТ-Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ

